

Orgelkunst

Antwerpse orgels in de 19de eeuw [1] •
Orgelbewerkingen • Orgel St.-Germanuskerk Tienen •
Luikse orgels in Noord-Nederland • bib Antwerpen [1] • Gregoir •

Intrada

Orgelkunst trekt in 2006 de registers open van de Antwerpse orgels in de 19de eeuw. Als geen ander kent auteur en organist Jan Van Mol het Antwerpse orgelterritorium en gidst hij ons in drie afleveringen naar de meest representatieve instrumenten van de Sinjorenstad. In deze eerste bijdrage zien we hoe het Antwerpse orgellevens zich stilaan herstelt na het Concordaat van Napoleon in 1801. Orgelmakers als Jean-Joseph Delhay, Pierre-Jean De Volder, Theodoor Smet en Bernhard Dreyman zijn er in de eerste decennia van de 19de eeuw actief.

Joris Lejeune maakt een genuanceerde beoordeling van orgelbewerkingen uit de 19de eeuw en illustreert zijn thesis aan de hand van de verschillende transcripties van Wagners *Vorspiel* uit *Parsifal*.

Eind augustus 2005 zette orgelmaker Jean-Pierre Draps de kroon op het werk met de toevoeging van zeven pedaalregisters aan het orgel van de St.-Germanuskerk te Tienen. Bruno Bruyninckx schreef hierover een verslag en poneerde enkele persoonlijke indrukken.

Theo Jellema uit Leeuwarden ging voor ons op orgeltocht in Friesland en Groningen en maakte een beschrijving van twee "verdwaalde" 18de-eeuwse Luikse orgels.

Het exciperen van de 19de-eeuwse Belgische orgelmuziek die zich in de bibliotheek van het Koninklijk Vlaams Conservatorium te Antwerpen bevindt, levert heel wat boeiende partituren op. Een eerste deel van de oogst vindt u in dit nummer.

Precies 140 jaar geleden publiceerde Gregoir zijn *historique de la facture et des facteurs d'orgue*: een eerste studie van de Zuid-Nederlandse orgelbouwgeschiedenis. Ghislain Potvlieghe publiceerde in 1972 een reprint van deze uitgave. Hij schetst ons het belang van deze markante organoloog *avant la lettre*.

Orgelkunst heeft de wind in de zeilen: de erkenning van het tijdschrift door de Vlaamse Gemeenschap is voor de periode 2006-2009 in het kader van het nieuwe kunstendecreet, bestendig en verstevigd.

Minister van Cultuur Bert Anciaux schrijft in zijn eindrapport over *Orgelkunst*: "We willen een traditie blijvend ondersteunen, zeker in een actualiteit waarin dergelijke traditionele platformen gestaag verdwijnen. Dit geldt evenzeer voor *Orgelkunst*, een periodiek die op een vrijwel perfecte manier een niche bereikt en informeert."

Deze hernieuwde erkenning doet deugd, stimuleert en creëert nieuwe mogelijkheden in de verdere uitbouw van *Orgelkunst*. Bij het laatste decembernummer ontving u onze eerste CD. Vandaag ligt voor u een vernieuwd tijdschrift.

LUK BASTIAENS

COLOFON

Orgelkunst

driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door Orgelkunst vzw
ondernemingsnummer: 421446885
opgericht in 1978 | ISSN 0776-9350

Erevoorzitter

Kamiel D'Hooghe

Adres van de redactie & administratie

Overhem 28 A - B-3320 Hoegaarden
[t] +32 (0)16 76 52 99
secretariaat: Lene Vandenberghe

Internet & e-mail

[w] www.orgelkunst.be | [e] mail@orgelkunst.be

Abonnementen 2005

België: € 25 - voltijdse studenten: € 17 - steunabonnement: € 50
Europa: € 32 - Buiten Europa: € 35
Oude nummers en jaargangen zijn te verkrijgen op het redactieadres

Betalingen abonnementen

- enkel via rekeningnummer 436-6204991-57 t.n.v. Orgelkunst vzw, B-3320 Hoegaarden
- voor overschrijvingen vanuit het buitenland:

IBAN: BE 09 4366 2049 9157 | BIC: KREDBEBB

Overige publicaties & advertentieopgave

Inlichtingen: www.orgelkunst.be

Redactieraad

hoofdredacteur: Luk Bastiaens [e] luk.bastiaens@orgelkunst.be
eindredacteur: Marc Van Driessen [e] mvdriessen@tijd.com
redactie: Wenceslaus Mertens, Ronny Plovie, Joris Potvlieghe,
Pieter Vanhaecke, Lieve Van de Rostyne

Aan dit nummer werkten mee

Jan Van Mol, Ten Otter 27, 2980 Zoersel [e] janvanmol@pandora.be
Joris Lejeune, Koningin Astridlaan 183, 2800 Mechelen [e] joris.lejeune@pandora.be
Bruno Bruyninckx, Rue de Gaet 28, 1320 L'Ecluse [e] brunobruyninckx@tiscali.be
Theo Jellema, Grote Kerkstraat 236, NL-8911 EG Leeuwarden [e] jellematheo@hotmail.com
Ghislain Potvlieghe, Linkebeekstraat 26, 9400 Ninove [e] gis.potvlieghe@skynet.be

Vertalingen

translations: Marc Van Driessen | traductions: Joël Hooyberghs

Ontwerp grafische vormgeving

Gérard Van Betlehem

Verantwoordelijke uitgever

Luk Bastiaens [zie redactieadres]

Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk.
Overname van artikels is mogelijk na schriftelijke toestemming van de hoofdredacteur.

Nieuwe vormgeving

Orgelkunst heeft met een vleugje weemoed afscheid genomen van het kleine formaat dat sinds het ontstaan van het tijdschrift in 1978 nauwelijks wijzigde.

Tot de overstap naar de digitalisering in 1997 werd het illustratiemateriaal om de twee nummers gebundeld in een middenkatern en was het schikken van de teksten een relatief eenvoudige klus. Met knip-, plak- én rekenwerk werden vele nummers samengesteld.

Gaandeweg werden de bijdragen verlicht met meer foto's en reprints van historische documenten. Hierdoor won een aangepaste vormgeving steeds meer aan belang.

Het vorige formaat beperkte echter al te zeer de huidige, creatieve mogelijkheden, en een overstap naar een nieuwe, professioneel uitgewerkte lay-out, gegoten in een nieuw formaat, was een logisch gevolg.

Dank aan Gérard Van Bettlehem, onze *huisfotograaf*, die met veel enthousiasme en geduld deze grafische opdracht tot een goed einde bracht.

Het fraai ingebonden boekje van voorheen maakt vanaf vandaag plaats voor een nieuwe, aantrekkelijke en eigentijdse opmaak waarbij evenwicht in gedegen teksten en fraaie beelden, een zorgvuldige keuze van gevarieerde artikels met een accent op de orgelcultuur van eigen bodem en een rijk aanbod van orgelactualia de vaste ingrediënten blijven van een uniek orgeltijdschrift in Vlaanderen. **LUK BASTIAENS**

04 Antwerpen, St.-Augustinuskerk, Smet-orgel, 1828

18 Tienen, St.-Germanuskerk, fragment laatgotische orgelkast, 1493

36 Nieuwe uitgaven

Inhoud

maart 2006 | nummer 1

bijdragen

- 04** Jan Van Mol
19de-eeuwse orgels in Antwerpen [1]
- 12** Joris Lejeune
Orgelbewerkingen uit de 19de eeuw
- 18** Bruno Bruyninckx
Het orgel van de St.-Germanuskerk in Tienen anno 2005
- 22** Theo Jellema
Luikse orgels in Noord-Nederland
- 30** Luk Bastiaens
Belgische orgelmuziek uit de 19de eeuw - bibliotheek conservatorium Antwerpen [1]
- 34** Ghislain Potvlieghe
"Histoire de la facture et des facteurs d'orgue..." — Édouard G.J. Gregoir Antwerpen, 1865

actualia

- 36** Nieuwe uitgaven
- 42** Berichten
- 45** Orgelconcerten
- 46** Overzicht orgeltijdschriften

Met steun van de
Vlaamse overheid

PROVINCIE
VLAAMS • BRABANT

Het Antwerpse orgel in de 19de eeuw [1]

Een periode van herstel: 1815 - 1845

De periode die we hier bespreken begint in 1815 wanneer, na de nederlaag van Napoleon, de Zuidelijke Nederlanden onder Hollandse voogdij komen en er weer sprake is van godsdienstvrijheid. Ze wordt afgesloten bij het begin van de Eerste Wereldoorlog. Gemakkelijkshalve spreken we over het "romantische orgel" terwijl vanzelfsprekend een periode van een ganse eeuw niet zo duidelijk onder één noemer is onder te brengen.

.....

Jan Van Mol is organist aan

de Antwerpse Sint-Pauluskerk.

Hij was muziekschooldirecteur

en docent aan het Antwerps

conservatorium.

Als stichter van de vzw Calcant

tekent hij voor de jaarlijkse

orgelwandeling. Verder orga-

niseert hij talloze orgeltrips en

buitenlandse reizen.

Geeft voordrachten over mu-

ziek en brengt talrijke CD's uit

met minder bekende muziek

(Homelius, Oley, Beauvarlet-

Charpentier, Callaerts).

Concertactiviteit over gans

Europa en daarbuiten.

.....

Voor wat betreft het territorium: we behandelen de historische stadskern en de periferie die in de 19de eeuw ontstond tussen de Leien en de Singel. Deze gordel rond de oude stadskern is voor ons onderwerp zeer belangrijk omdat in dit gebied talrijke overmaatse neogotische kerken gebouwd werden, met de orgels die er nu eenmaal bij hoorden. Meteen is dit een focus op bedreigd patrimonium: de verloedering van kerken in een problematische omgeving – we spreken van sommige buurten in Berchem en Borgerhout – voorspelt uiteraard ook niet veel goeds voor de orgels. Het gebied buiten de Singel, ook al hoort dit administratief tot het gefuseerde Groot-Antwerpen, zal slechts incidenteel ter sprake komen.

Als na het Concordaat van 1801 en vooral na 1815, het begin van de Hollandse Tijd, de kerk de kans krijgt om zich te reorganiseren, moet er in Antwerpen, net zoals overal elders, heel wat puin worden geruimd en is er veel onherroepelijk verloren gegaan. De administratieve structuur van de parochies blijft echter grotendeels zoals ze na het concilie van Trente en de daarop volgende synode van Mechelen werd vastgelegd. De kathedraal was maar op het nippertje ontsnapt aan afbraak. Voor de Sint-Joriskerk was het te laat. Ze werd in 1853 herbouwd in neogotische stijl. Nog een andere belangrijke parochiekerk ging verloren: de Sint-Walburgiskerk werd, samen met een belangrijk deel van het oudste Antwerpen, afgebroken bij het rechtekken van de Schelde. De ondertussen vrijgekomen kloosterkerk van de dominicanen vlakbij, de huidige Sint-Pauluskerk, zou de parochiefunctie overnemen.

Erger was het gesteld met de kloosters die zich tijdens het Ancien Régime over de hele stad

hadden verspreid. Sommige (de annonciaden, de falcontinnen) waren al door Jozef II afgeschaft wegens onnuttig. Geen enkele van de grote orde-kloosters kreeg zijn oude functie terug. Toen de jezuïeten na hun opheffing in 1773 in Antwerpen terugkwamen, was hun Carolus-Borromeuskerk ingepalmd als nieuwe parochiekerk en vestigden zij zich in het Hof van Lierde en later ook op de Frankrijklei waar zij respectievelijk hoger en middelbaar onderwijs gaven. Ongeveer hetzelfde gebeurde met de dominicanen die een nieuw klooster bouwden in de Provinciestraat achter de Dierentuin: een hoofdstuk dat kort geleden alweer is afgesloten door de verkoop van dit immense pand. De Sint-Michielsabdij, het grote klooster van de norbertijnen aan de Schelde kreeg de genadeslag bij de beschieting van de buurt door het Hollands garnizoen dat in de citadel stand hield, twee jaar nadat de Belgen hun onafhankelijkheid al hadden uitgeroepen. Alleen straatnamen houden de herinnering stand: Kloosterstraat, Sint-Michielskaai. Het Franciscanenklooster (dat o.a. nog voortleeft in de Minderbroedersrui) kreeg verschillende wereldse bestemmingen en is uiteindelijk, omgebouwd door architect Bourla, de Academie voor Schone Kunsten geworden. De capucijnenkerk op de Paardenmarkt werd parochiekerk en werd later afgebroken.

Slechts een paar kloosters bleven gehandhaafd. De karmelietessen in de Rosier gebruiken, om hun novicen in te schrijven, nog altijd hetzelfde register dat zij begonnen in 1615 toen zij, in het zog van de Spaanse bezetter, zich in Antwerpen vestigden. De zwartzusters, in de naar hen genoemde straat, hebben het jaartal 1345 op de deur van het klooster dat zij nog altijd bewonen.

1. Een periode van herstel: 1815 - 1845

De eerste opdracht voor de orgelbouwers was uiteraard het opnieuw bespeelbaar maken van de aanwezige instrumenten. Veel vaklui bleven er niet meer over: een kwart eeuw technische werkloosheid had zijn tol geëist. Slechts twee dynastieën hebben de Beloken Tijd kunnen overleven: de Van Peteghems in Gent en de familie Delhaye in Antwerpen.

Jean-Joseph Delhaye

Jean-Joseph Delhaye (1786 – 1845) behoorde tot de vierde generatie sinds zijn overgrootvader Louis I zich eerst in Gent en rond 1724 in Antwerpen vestigde. Jean-Joseph staat er vroeg alleen voor: zijn vader Dieudonné sterft in 1811. Hij blijft niet bij de pakken zitten en weldra krijgt hij de kans om, in de Hollandse Tijd, te profiteren van een groter afzetgebied: het katholieke deel van het huidige Nederland, de Generaliteit, komt open te liggen. Vergeten we trouwens niet dat de Delhayes daar al connecties hadden. De zus van de grootvader Louis II, Isabella Filippina, groottante dus van Jean-Joseph, huwde in 1724 in Gent met Jean-François Moreau (1684-1751) die later uitweek naar Rotterdam en de geschiedenis ingaat als de bouwer van het orgel van Gouda. Als Jean-Joseph rond 1810 zelfstandig begint op te treden krijgt hij, ongetwijfeld geholpen door Moreau, opdrachten in Hulst, Breda en vooral in Gouda zelf. Hiervan getuigt nog het orgeltje van Tettingen bij Breda.¹

In Antwerpen is Jean-Joseph alomtegenwoordig

voor onderhoud en herstel. Reeds in 1810 krijgt hij de opdracht om het orgel van Carolus Borromeus te repareren en aan te passen.²

In 1814 bouwt hij een nieuw orgeltje voor de kerk van Brasschaat dat later, via een omweg, terecht komt bij de zwartzusters in Lier. In 1821 krijgt hij opdrachten voor de kathedraal en het jaar daarop voor de Sint-Pauluskerk.

Het optreden van deze werkers van het eerste uur betekent geen stijlbreuk met het verleden: zij deden gewoon voort wat zij van hun vader hadden geleerd en hadden wel wat anders om zich zorgen over te maken dan het leiden van de orgelbouw naar nieuwe horizonten. Jean-Joseph is vijf jaar te vroeg gestorven om het beroemde manifest van Fétis uit 1850 te hebben meegeemaakt. Had hij het nog onder ogen gekregen, dan zou hij zich ongetwijfeld geveiseerd hebben gevoeld in dit rekvisitoor tegen de achterlijke Belgische orgelbouwers. De geëvolueerde orgelbouwers later in de 19de eeuw konden hun minachting niet op voor hun voorgangers. In 1892 publiceerde Pierre Schyven een boek over zijn orgel dat het jaar daarvoor in de Antwerpse kathedraal was ingewijd: “*Orgue monumental de la Cathédrale d’Anvers*”. In het hoofdstuk over de voorgeschiedenis wordt het werk van Delhaye als volgt beschreven: “*En 1821, le projet fut formé d’augmenter l’orgue afin de la rendre l’un des plus magnifiques et des meilleurs connus ou qu’on pourra entendre, et l’on ouvrit une souscription volontaire pour la restauration entière et l’augmentation de divers jeux modernes. [...]*”

Antwerpen, St.-Carolus-Borroemeuskerk, detail van fraaie orgelkast, vervaardigd door Joannes Petrus van Bourscheit (I) in 1720-1722. Orgel oorspronkelijk gebouwd door Carolus Dillens en in 1808-1810 uitgebreid verbouwd door Jean-Joseph Delhaye. Fotografie: Jan Van Mol

- 1 Voor de Delhaye-dynastie zie: WUYTS, Gert. *Belgische orgelbouwfamilie Delhaye*. Leuven, 1989, onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Samenvatting in: De Donder, J. *Het Louis de la Haye-orgel 1723 Sint-Pieterskerk Puurs*. Puurs, 1996.
- 2 LONCKE, Gabriël. In: LAMBRECHTS-DOUILLEZ, J. [red.] *Orgels in Antwerpse kerken*. Mededelingen van het Ruckers-Genootschap VII. Antwerpen, 1991, p. 35.

Antwerpen, St.-Pauluskerk, de monumentale orgelkast werd tussen 1654 en 1658 beeldhouwd door Peter I Verbruggen naar een ontwerp van Erasmus II Quellinus. Het oorspronkelijk instrument was van Nicolaes van Haegen. In 1730-32 werd het orgel uitgebreid door Jean-Baptiste Forceville. J.J. Delhaye verbouwde het orgel nogmaals in 1824. Fotografie: Jan Van Mol

3 *Orgue monumental de la Cathédrale d'Anvers construit par MM. Schyven & Cie.* Brussel, 1892. Reprint SIC, Brussel, 1895, p.8

4 PERSOONS, Guido. *De orgels en de organisten van de Onze Lieve Vrouwekerk te Antwerpen van 1500 tot 1650.* Brussel, 1981, p. 26-27. De auteur publiceert de dispositie van Lannoy uit 1657. Hij geeft een interpretatie van het contract dat hij onder ogen had. Zo zal de Octaaf 2' die hij in het pedaal opgeeft wel een 4' zijn geweest.

De latere disposities vinden we in *Orgue monumental de la Cathédrale d'Anvers construit par MM. Schyven & Cie.* Brussel, 1892, p. 9: "Vers 1821, l'orgue de Notre-Dame échappé, comme on le sait, au vandalisme des sans-culottes français, était composé comme suit: [...] [Rond 1821 was de samenstelling van het orgel van de Onze-Lieve-Vrouw de volgende. Zoals bekend was het ontsnapt aan de vernieling van de Franse sansculotten.]"

Orgue monumental de la Cathédrale d'Anvers construit par MM. Schyven & Cie. Brussel, 1892, pp.11-12: "Quoi qu'il en soit, il est intéressant de donner la disposition de l'orgue de De Volder en 1890" [Hoe dan ook is het interessant de dispositie van het De Volder – orgel te geven zoals het in 1890 was]

Al deze bronnen zijn secundair en dus niet volledig betrouwbaar. Eén en ander kan worden verrijkt door onderzoek van de primaire bronnen. De algemene tendensen zijn echter goed af te lezen uit dit materiaal.

5 VAN DE LINDE, Koos. In: LAMBRECHTS-DOUILLEZ, J. [red.] *Orgels in Antwerpse kerken, Mededelingen van het Ruckers-Genootschap VII.* Antwerpen, 1991, pp. 47-54.

6 FAUCONNIER, Antoon & ROOSE, Patrick. *Het orgel in Vlaanderen Deel IIb Brabant - arr. Leuven.* Brussel, 1977, pp. 96-99.

Un certain B. Suremont, assisté de M. Philips, organiste, et du facteur d'orgues le plus renommé de notre pays, un Anversois – dont le nom n'est malheureusement pas cité – procéda à l'évaluation du travail. Celui-ci fut estimé à 2,170 florins et devait durer deux mois ; il comprenait notamment l'adjonction de neuf registres nouveaux."

"In 1821 werd het plan opgevat om het orgel uit te breiden en te maken tot 'één der prachtigste en beste die men kent en te horen zal krijgen' en men opende een vrijwillige inschrijving voor de volledige restauratie en de vergroting met verschillende moderne registers. [...]

Een zekere B. Suremont, bijgestaan door organist M. Philips en door de bekendste orgelbouwer van het land, een Antwerpenaar waarvan de naam me jammer genoeg niet werd genoemd, begon met de inschatting van het werk. Het werd geraamd op 2.170 gulden en zou twee maanden duren. Met name werd de toevoeging van 9 registers voorzien."³

De bekendste orgelbouwer van het land, een Antwerpenaar, maar ik ken zijn naam niet: met meer ironie kon Schyven bezwaarlijk over zijn voorganger spreken. "De bekendste orgelbouwer van het land": reeds in 1749 sprak men over grootvader Delhaye als "den besten orgelmaecker van Antwerpen woonende bij de Predickheeren". Volgens sommigen kunnen Antwerpenaars soms chauvinistisch uit de hoek komen en misschien heeft dit de Brusselaar Schyven geïrriteerd.

Hoe dan ook, het orgel van de Antwerpse kathedraal, zoals het er in 1821 uitzag, was helemaal klassiek gebleven. De samenstelling van het oude orgel is bekend uit een "projet de l'augmentation de la grande orgue [sic] de la cathédrale d'Anvers pour la rendre parfaite" van J.B. Forceville, een project dat blijkbaar niet werd uitgevoerd. Een vergelijking tussen de disposities leert ons dat het orgel vooral in de diepte is uitgebouwd (Prestant 16' en Bombarde 16' op het hoofdwerk) en dat de kroon lichtjes is afgetopt (kleine kwint en sifflet verdwijnen). Voor het vervolg geven we ook de samenstelling na de werken uitgevoerd door De Volder in 1828 (zie tabel volgende blz).⁴

In de Sint-Pauluskerk waar Delhaye werkte tussen 1822 en 1824, beperkte hij zich vooral tot het uitbreiden van de klavieromvang van c³ tot f³. Bijgevolg moesten de laden vervangen en de tractuur aangepast. In zijn geheel respecteerde hij het Forceville-concept. Zelfs de factuur van de pijpjes van de bijgevoegde hoge noten bleef in de

stijl van Forceville. De minieme dispositie-aanpassingen wijzen schuchter op andere tijden. De quint 3' van het hoofdwerk werd viola da gamba 8', de hoge kwint van het rugpositief een gamba 4'. De kromhoorn van het rugpositief ruimde plaats voor een basson-hautbois.⁵

In 1828 bouwde J.J. Delhaye het orgel voor de O.L.V.-kerk van Diest. Hier vinden we misschien het best zijn esthetische opvattingen terug. We zien een verschuiving naar meer grondtonigheid. De typisch Hollandse "carillon" is allicht nog een erfenis van grootoom Moreau. De kern van het instrument blijft echter nog volledig klassiek.⁶

Diest, Onze-Lieve-Vrouw: J.J. Delhaye, 1828

Hoofdwerk [C-a']	Bovenwerk [C-a']
Bourdon 16'	Flûte ouverte 8'
Monter 16'	Salicional 8' (jonger)
Viola di gamba 8' ab C	Zweving 8' (jonger)
Bourdon 8'	Bourdon 8'
Prestant 4'	Prestant 4'
Gemshoorn 4'	Fluit 4'
Violine 4' (jonger)	Doublette 2'
Fluit 4'	Cornet V
Doublette 2'	Mixtuur IV
Kwint 6'	Carillon III
Nazard 3'	Trompet 8' b/d
Cornet VI	Basson-Hautbois 8' b/d
Mixtuur VI	
Bombarde 16' b/d	
Trompet 8' b/d	
Clarinete 8'	
Klaroen 4' b/d	

In 1835 tenslotte bouwde J.J. Delhaye een nieuw orgel voor de kerk van het capucijnenklooster op de Paardenmarkt die ondertussen parochiekerk was geworden.⁷ Hierover is weinig geweten. Wel is er in het orgel dat Geurts later voor de nieuwe kerk bouwde, veel Delhaye-materiaal verwerkt: windladen en veel pijpwerk.

Antwerpen, kathedraal, vergelijkende tabel van de disposities

LANOY 1657	DELHAYE 1821	DE VOLDER 1828			
Hoofdwerk	Hoofdwerk	Grand Orgue	Borstwerk	Echo	Echo crescendo
	Prestant 16'	Montre 16'	Holpijp 8'	Holpyp 8'	Bourdon 8'
Bourdon 16'	Bourdon 16'	Bourdon 16'			Flûte 8'
Prestant 8'	Octaef 8'	Montre 8'	Octaaf 4'	Prestant 4'	Prestant
Holpijp 8'	Holpyp 8'	Bourdon 8'	Nasard	Nasard 3'	Montre sup.
		Flûte tra ^{ms}	Superoctaaf 2'	Doublette 2'	Doublette
Octaaf 4'	Sup. Octaef 4'	Prestant	Sifflet (fluijtien)	Tierce 1 1/2'	
	Grand Nasard 6'	Gros Nazard	Mixtuur IV	Fourniture III	
Fluit 4'	Fluit 4'	Flûte 4 (?)	Kromhoorn	Cromhoorn 8'	Cromhorn
Superoctaaf 2'	Doublette 2'	Doublette	Vox humana		
Nasard (Gemshoorn) 2	Nasard	Nasard 3	Pedaal	Pedaal	Pédale
Quint 1 1/3'	Sesquialter II	Tierce		Prestant 16' *	Montre 16'
Mixtuur IV	Fourniture V	Fourniture V	Bourdon 16'	Bourdon 16'	Bourdon 16'
Cimbel III	Cymbal IV	Cymbal V			Prestant 8'
Cornet	Cornet VI	Cornet	Prestant 8'	Fluit 8'	Flûte 8'
	Bombarde 16'	Bombarde b/d		Holpyp 8'	Bourdon 8'
Trompet 8'	Trompette 8'	Trompette	Octaaf 2' [4?]	Octaef 4'	Prestant
Schalmei 4'		Clairon	Mixtuur IV	Fourniture V	Fourniture
	Vox Humana 8'	Voix humaine		Cymbal IV	
Rugwerk	Positief	Positif	Bombarde 16'	Bombarde 16'	Bombarde 16'
		Montre 8'	Trompet 8'	Trompette 8'	Trompette
Holpijp 8'	Holpyp 8'	Bourdon 8'		Clairon 4'	Clairon
Prestant 4'	Prestant 4'	Prestant		* is denzelve die op het Manuael dient"	
Fluit 4'	Fluit 4'	Flûte [4?]			
Octaaf 2'	Octaef 2'	Doublette			
Nasard	Nasard 3'	Grand Nazard [?]			
Tierce	Tierce 1 1/2'				
Sifflet 1'	Sesquialter II	Flûte [2?]			
Mixtuur III	Fourniture IV	Fourniture V			
Cimbel II					
	Cornet IV	Cornet			
	Trompette 8'	Trompette b/d			
		Hautbois			

Theodoor Smet

Antwerpen is nooit een echt orgelbouwcentrum geweest. Eigenaardig genoeg werd de stad sinds onheuglijke tijden vanuit Lier en later vanuit het naburige Duffel van orgels voorzien. Jan Verrijdt, alias Liere (+1548) was waarschijnlijk de stichter van de Lierse orgelbouwschool. Gielis Brebos volgde hem op -"zijn vader is oock een orgelmakere ende heeft bij meester Jannen van Liere van ioncx gewoont" - en had na de Beeldenstorm in 1566 de handen vol om de vernielde orgels in Antwerpen te vervangen.

In de drukte van wederopbouw tijdens de periode die ons nu interesseert, gaat men in Duffel te rade bij Theodoor Smet (1782 – 1858). Die had het atelier van Paul Van Overbeek uit

Mechelen in 1822 overgenomen en zich in Duffel nabij Lier gevestigd. Via Van Overbeek situeert hij zich in de lijn Verbuecken – Penceler, een lijn die nog verder kan getrokken worden naar Bremser, Dekens en tenslotte Goltfuss. Als van een orgelschool kan worden gesproken, is die ontstaan op het einde van de 17de eeuw, toen enkele Duitse orgelmakers zich in de Kempen vestigden.⁸

Theodoor Smet werd vooral aangesproken voor verhuisklussen maar greep telkens de gelegenheid aan om de verplaatste instrumenten naar eigen inzichten aan te passen.

In 1817 werd de Sint-Walburgiskerk afgebroken bij de werken aan de nieuwe Antwerpse haven. Smet kreeg de opdracht het orgel van Blasius

7 GREGOIR, Édouard G.J. *Historique de la facture et des facteurs d'orgue*. Anvers, 1865. Reprint, Amsterdam, 1972, p. 101.

8 POTVLIEGHE, Ghislain. In: PEETERS, Flor & VENTE, Maarten Albert. *De Orgelkunst in de Nederlanden*. 1971, p. 280 spreekt in de hem eigen postbarokke stijl over "Een laatste en frisse telg van de Brabantse orgelstam".

Antwerpen, St.-Jacobskerk, koordoksaalorgel, gebouwd door J.-B. Forceville, 1729. Ondermeer in 1830 verbouwd door Pierre-Jean De Volder.
Fotografie: Gérard Van Betlehem

9 FAUCONNIER, Antoon & ROOSE, Patrick. *Het orgel in Vlaanderen Deel IIb Brabant - arr. Leuven*. Brussel, 1977, pp. 107-109.

10 SCHAERLAEKENS-SELIAERTS e.a. *Het Zilveren Orgel*. pp. 42-47.

Bremser te demonteren en het over te brengen naar de Sint-Sulpitiuskerk van Diest. Hij veranderde de dispositie en signaleert toch in dit vroege stadium al een veranderende smaak: "Ik hebbe daar eene veranderinge voor den sexquialter basson gestelt want de sexquialter is in geen gebruik meer, en het is hetselfde by naer gelyk de fournituer, den sexquialter is veel te scherp..."⁹ Zijn voorstel om een zelfstandig pedaal te bouwen vindt geen genade maar hij bedenkt een originele oplossing: hij bouwt een derde manuaal dat dienst doet als hoofdwerk en dat ook speelbaar is vanuit het pedaal. Voorwaar een oplossing die vandaag ook nog zou kunnen

overwogen worden. Het orgel is nog grotendeels in situ en geconserveerd. Jammer genoeg werd het in de toren naar achteren geschoven en is het onbespeelbaar.

In 1833 werd, na lange discussie, het koordoksaal van de Sint-Pauluskerk afgebroken. Daarvoor had men het "zilveren orgel" van J.B. Forceville te koop aangeboden. Het was Theodoor Smet die het in 1823 overplaatste naar de pas gebouwde Sint-Laurentiuskerk aan de Markgravelei. (Dit gebouw van Bourla moest later wijken voor de monumentale neobyzantijnse kerk die we nu kennen). In 1832 kocht de parochie een nieuw orgel bij Smet die het oude, het "zilveren orgel", kon slijten aan de kerk van Broechem en er een tweede klavier bijvoegde als onderpositief. Dit mooie instrument is gerestaureerd en wordt intensief gebruikt.¹⁰

De belangrijkste realisatie van Theodoor Smet is ongetwijfeld het orgel dat hij in 1828 bouwde voor de Antwerpse Sint-Augustinuskerk. Dit bijzonder merkwaardige instrument heeft de volgende dispositie:¹¹

Antwerpen, Sint-Augustinus, Th. Smet 1828

Hoofdwerk	Zwelwerk
Bourdon 16'	Spitsfluit 8'
Montre 8'	Salicionaal 8'
Viola di Gamba 8'	Voix Celeste 8'(origineel?)
Bourdon 8'	Bourdon 8'
Prestant 4'	Prestant 4'
Fluit 4'	Fluit 4'
Doublet 2'	Flageolet 2'
Fourniture III	Trompet 8'
Bombarde 16'	Basson 8'
Trompet 8'	Vox Humana 8'
Clairon 4' B	
Pedaal	
Soubasse 16'	

De barokke Sint-Augustinuskerk (architect W. Coeberger) werd in de zeventiger jaren aan de eredienst onttrokken. Bij de restauratie werd het orgel ingepakt, een situatie die al ettelijke decennia duurt. Ondertussen herbergt het complex het Augustinusmuziekcentrum. Nu de binnenrestauratie sinds kort is gereed gekomen, ligt het voor de hand dat ook het Smetorgel wordt aangepakt. Dit zou voor Antwerpen een zeer belangrijke aanwinst zijn.

Pierre-Jean De Volder

Pierre-Jean De Volder (1767 – 1841)¹² was een geboren Antwerpenaar en was een veelzijdig man. Hij speelde viool in de muziekkapel van de Antwerpse Sint-Jacobskerk. Hij week later uit naar Gent maar bouwde orgels in het hele land: instrumenten die hij netjes nummerde tot 150. Vanaf de Hollandse periode legt hij zich uitsluitend toe op de orgelbouw waarbij het niet echt duidelijk is waar hij het vak heeft geleerd. Zijn voornaamste realisatie is uiteraard het orgel voor de Brusselse kathedraal uit 1824 waar hij een cornet op 16'-basis en een 32' op het hoofdwerk disponeerde. Het orgel werd gedemonteerd bij de restauratie van de kathedraal. De brokken van dit orgel, met delen van het oudste neogotische doksaal van het land, kwamen uiteindelijk terecht op de zolders van de kerk. Het orgel mag redelijkerwijze als verloren worden beschouwd. De eerste gekende realisatie van De Volder in Antwerpen was een orgeltje voor de Protestantse Kerk in 1820, een instrument wat overigens geen lang leven was beschoren.¹³

In 1828 werkte De Volder aan de Antwerpse kathedraal aan het orgel dat enkele jaren daarvoor door Delhay was aangepast. Uit de vergelijking tussen de verschillende disposities kunnen we de bedoelingen van De Volder afleiden. De klassieke kern van het instrument blijft intact. Het echowerk wordt expressief gemaakt en zichtbaar in een zwelkast gesloten. De klankkroon wordt afgetopt en er wordt grondtonigheid nagestreefd door het bijvoegen van een montre 8' discant en een fluit 8'. De archaische kromhoorn wordt wél gehandhaafd.¹⁴ Het hoofdwerk blijft vrijwel ongewijzigd. Rugwerk en pedaal krijgen elk een prestant 8' en beiden verliezen een hoge mixtuur. Schyven stond veel positiever tegenover het werk van "le sieur De Volder, facteur d'orgues, à Gand". Het instrument deed volgens hem goede dienst totdat het in 1890 door hem werd gesloopt. Alleen de windvoorziening liet te wensen over. Die werd in 1858 vernieuwd door Merklin.¹⁵

In 1830 herbouwde De Volder het Forceville orgel op het koordoksaal van de Sint-Jacobskerk waar hij als jongeling nog had gemusiceerd. Het oorspronkelijke orgel was een merkwaardig instrument met op het hoofdwerk een klavier met "ravalement": het begon op GG, een kwart lager dan gebruikelijk. "Veel leeger als ordinaire"... [Veel lager dan normaal]. Alleen de Bombarde begon op C. Er was een uitgebreid zelfstandig pedaal met twee octaven dat op C begon en een

(half) echoklavier met cornet.¹⁶

Alhoewel er veel pijpwerk van Forceville herbruikt werd, was de ombouw radicaal. We kunnen er van uitgaan dat De Volder zijn eigen esthetiek realiseerde.

Antwerpen, Sint-Jacob, Forceville, 1729

Groot orgel [GG-d ³]	Echo	Pedaal [C-c']
Bourdon 12'	Cornet	Bourdon 16'
Prestant 6'		Montre 8'
Flutte 6'		Holpijp 8'
Octave 3'		Octave 4'
Nazart		Quint 3'
Tierce		Fourniture V
Fourniture IV		Bombarde 16'
Cymbale III		Trompet 8'
Sexquialter II b/d		
Bombarde 16'		
Trompet 12'		
Clairon 6'		
Voix humaine 12'		

Antwerpen, Sint-Jacob, De Volder 1830

Groot Orgel	Positief
Principal 16' d	Montre 8'
Bourdon 16'	Bourdon 8'
Montre 8'	Prestant 4'
Gemshorn 8' d	Flute douce 4'
Bourdon 8'	Violini 2'
Viola da Gamba 8'	Cornet V
Prestant 4'	Euphone 8'
Flûte 4'	Trompette 8'
Doublette 2'	Cor Anglais 8'
Flautino 2'	
Fourniture IV	
Cornet VI	
Bombarde 16'	
Trompette 8'	
Hautbois 8'd/ Clairon 4'b	

De ingreep van De Volder geeft ons een inzicht in de toenmalige muziekpraktijk. Het is een beweging *back to normal* en, voor onze begrippen, een stap achteruit. We weten dat het orgel bespeeld werd door Henskens die vanaf 1850 zijn *Journal d'orgue* uitgaf. Een (half) echoklavier werd als archaisch ervaren en met een abnormaal klavier dat op GG begon wist men zichtbaar geen blijf. Wat nog het meeste opvalt is dat een zelfstandig pedaal dus als overbodig werd ervaren. Op het oude Forceville-orgel had men Bach kunnen spelen!

11 FAUCONNIER, Antoon & ROOSE, Patrick. *Het orgel in Vlaanderen deel III a Antwerpen - arr. Antwerpen*. Brussel, 1983, p. 22 geeft de dispositie zoals ze in 1976 werd genoteerd bij de demontage. Het pijpenmateriaal ligt ondertussen reeds 30 jaar opgeslagen in het werkhuis van Pels-D'Hondt in Herselt

GREGOIR, Édouard G.J. *Historique de la facture et des facteurs d'orgue*. Anvers, 1865. Reprint, Amsterdam, 1972, p. 169 spreekt van een orgel van 18 registers, twee klavieren met een bombarde 16'. Hij zegt dat het orgel op dat ogenblik (1865) 27 registers heeft. Gezien de dispositie, opgetekend door Pels (21 registers), lijkt dit weinig waarschijnlijk. Steven-Vermeersch realiseerde een ombouw in 1891. Eén en ander zal moeten opgehelderd worden bij een restauratie waarvan we durven hopen dat ze binnenkort aangevat wordt. De kerkruijmt wordt op het ogenblik dat we deze regels schrijven geopend als nieuwe concertzaal en heet voortaan "AMUZ".

Zie ook POTVLIËGHE, Ghislain. In: PEETERS, F. & VENDE, M. A. *De Orgelkunst in de Nederlanden*. Antwerpen, 1971, p. 283.

12 Over De Volder zie: MERTENS, Wenceslaus. *De orgelbouwers De Volder*. In: *Orgelkunst*, december 1996, pp.166-176.

13 FÉLIX, Jean-Pierre. *Les orgues des églises protestantes à Anvers*. In: *Mélanges d'organologie VI*. 1988 p. 167.

14 Petrus Stevens bouwde nog in 1885 een kromhoorn in Vremde, Sint-Jan-in-de-Olie, die bewaard is gebleven.

15 *Orgue monumental de la Cathédrale d'Anvers construit par MM. Schyven & Cie*. Brussel, 1892, pp. 10-11.

16 FAUCONNIER, Antoon & ROOSE, Patrick. *Het orgel in Vlaanderen deel III a Antwerpen - arr. Antwerpen*. Brussel, 1983, pp. 146-149 geeft

1. Diest, St.-Sulpitiuskerk, kast en instrument werden in 1671 gebouwd voor de St.-Walburgiskerk te Antwerpen door Blasius Bremser. In 1816 werd dit orgel verkocht aan de hoofdkerk te Diest. Th. Smet bouwde in 1828 in de oude kasten een grotendeels nieuw instrument met drie klavieren. © IRPA-KIK Brussel

2. Antwerpen, St.-Augustinuskerk, Theodoor Smet-orgel, 1839. Algehele ombouw door P. Stevens-Versmeersch, 1891. © IRPA-KIK Brussel

3. Diest, Onze-Lieve-Vrouw, eenmanualig orgel door Jacob Josephus de la Haye (1828). Zeldzaam voorkomende en streng gestructureerde orgelkast in Empire-stijl. © IRPA-KIK Brussel

een integrale transcriptie van het contract.

Zie ook FERRARD, Jean. In: LAMBRECHTS-DOUILLEZ, J. [red.] *Orgels in Antwerpse kerken*. Mededelingen van het Ruckers-Genootschap VII. Antwerpen, 1991, p. 20-22.

17 FELIX, Jean-Pierre. *Les orgues des églises protestantes d'Anvers*. In: *Mélanges d'organologie* VI, 1988, pp. 174-175.

De aanduidingen voor pedaalgebruik in het *Journal* van Henskens zijn dan ook doorgaans elementair en beantwoorden aan de mogelijkheden – en tekortkomingen – van het door De Volder omgebouwde orgel: eindnoten van cadenzen en dergelijke en met een ligging in het laagste octaaf zodat er ook met een aangehangen pedaal nog een baseffect wordt bereikt.

Bernhard Dreymann

Kerken doen graag een beroep op een orgelbouwer van hun eigen belijdenis. Daarin spelen niet alleen subjectieve overwegingen. Een Lutheraanse liturgie heeft nu eenmaal een andere muziekpraxis dan die van een katholieke kerk en vraagt bijgevolg om een ander type orgel. De protestantse kerken in Antwerpen zullen later hun orgels bij Duitse orgelbouwers bestellen: Dreymann en later Walcker.

Het Belgische koningshuis hield aanvankelijk aan de uit Duitsland meegebrachte Lutherse belijdenis. In 1841 kreeg de Koninklijke Kapel een Duits orgel van Bernhard Dreymann (1788 – 1857). Die had op dat ogenblik een grote naam in Duitsland. Niemand minder dan Heinrich Rinck gaf in zijn *Orgelschule* als een voorbeeld de dispositie van Dreymann's orgel voor de St-Ignatiuskerk in Mainz. Interessant is het keuringsverslag van Fétis waarin hij het volgende verklaarde:

“...Ik verklaar op mijn erewoord dat het gepast is het door Herr Dreymann voor de protestantse kerk

gebouwde orgel te aanvaarden en dat dit werk eer aandoet aan het talent alsook de oprechtheid van deze waardige kunstenaar...”

Deze woorden komen uit de pen van hem die tien jaar later de Parijse orgelbouw als voorbeeld zal stellen.

Aansluitend hierop kreeg Dreymann nog bestellingen. Het instrument voor de Arme Clarissen (“Riches Claires”) in Brussel uit 1846 ging jammer genoeg, pas gerestaureerd, verloren in de brand van 1989.

In hetzelfde jaar 1846 bouwde Dreymann een orgel voor de Antwerpse Protestantse kerk. Dat werd in 1905 verkocht naar Hoogeveen (NL) om plaats te maken voor de nieuwe Walcker die er nu nog is.¹⁷

Antwerpen, St.-Jacobskerk, detail koordoksaalorgel, 1729.
Beeldhouwwerk van Michiel Van der Voort.
Fotografie: Gérard Van Betlehem

summary

Jan Van Mol **The Antwerp organ in the 19th century**

After the Concordat of Napoleon in 1803 church life in Antwerp took a new start. Most parish churches reopened their doors. Most of the monasteries disappeared. Sometimes conventual churches assumed a parochial function.

1. A period of restoration

The first concern was the restoration of the old organs. That occasion was used to adapt the instrument to the new requirements.

Jean-Joseph Delhaye (1786 - 1845)

The Delhaye family had lived in Antwerp for four generations and was omnipresent for restoration and maintenance. In the Dutch period (1815-1830) Jean-Joseph Delhaye found a market in the (present-day) South of the Netherlands.

His rebuilding of the cathedral organ left the classical nucleus unimpaired. The organ was extended in depth and the sound top was cautiously flattened.

Theodoor Smet (1782 - 1858)

He continued the Campine organ tradition, situated in Duffel, near Lier. He moved several organs and thereby always made his own contributions. The organ of Walburgis Church ended up in Diest, lost the sesquialter and received a third manual that functioned as pedals at the same time. The organ of the choir loft in Sint-Paulus Church went to Broechem, where Smet provided it with an Underpositiv.

His most important realisation is the organ of Sint-Augustinus Church (1828).

Pierre-Jean De Volder (1767 - 1841)

He had his workshop in Ghent, but was a native of Antwerp and kept a firm footing there. He rebuilt the organ of the cathedral (1828), on which occasion the sound pyramid was made less sharp.

His rebuilding of the Forceville-organ in Sint-Jacobs Church was drastic but the aesthetics remained largely classical.

Bernhard Dreymann (1788 - 1857)

Through the German dynasty Dreymann obtained a foothold in Belgium. In 1846 he delivered an organ for the Protestant Church.

résumé

Jan Van Mol **Les orgues anversoises du 19ème siècle**

Après le Concordat napoléonien de 1803, la vie ecclésiastique anversoise put se reprendre. La plupart des églises paroissiales ouvrirent leurs portes. La plupart des couvents disparut. Dans certains cas, les églises de couvents prirent une fonction paroissiale.

1. Une période de reprise : 1815 - 1845

Le souci principal à cette époque-là fut la réparation des instruments authentiques. Conjointement à cela, les orgues furent adaptés aux besoins de l'époque.

Jean-Joseph Delhaye (1786 - 1845)

Jean-Joseph Delhaye incarnait la quatrième génération dès l'installation de la famille Delhaye à Anvers. Il était omniprésent pour des travaux de réparation et d'entretien. Pendant la suprématie hollandaise (1815 - 1830) il travailla au sud des Pays-Bas actuels. Sa modification des grandes orgues de la cathédrale respectait le noyau classique de l'instrument. L'orgue fut élargi en profondeur et le timbre fut prudemment arrondi.

Theodoor Smet (1782 - 1858)

Theodoor Smet continua la tradition de la facture d'orgue campinoise à Duffel, près de Lierre. Il déplaça plusieurs orgues et y ajouta à la fois des éléments propres. L'orgue de l'église Ste-Walburgue fut transféré à Diest, dépourvu du sesquialter et enrichi d'un 3ème clavier, qui servait à la fois de pédale. L'orgue du jubé de l'église St-Paul furent transférés à Broechem, où ce dernier fut agrandi d'un positif au pied du buffet. L'orgue de l'église St-Augustin (1828) passe pour sa réalisation la plus importante.

Pierre-Jean De Volder (1767-1841)

Pierre-Jean De Volder tenait son atelier à Gand, tandis qu'il était d'origine anversoise. A Anvers, néanmoins, il gardait ses relations. Il remania l'orgue de la cathédrale (1828) en rendant moins éclatante la pyramide sonore. Sa modification de l'orgue Forceville de l'église St-Jacques fut considérable. L'esthétique, cependant, restait largement classique.

Bernhard Dreymann (1788-1857)

Bernhard Dreymann fut introduit en Belgique par l'intermédiaire de la maison royale allemande. En 1846 il construisit l'orgue de l'église protestante.

Moeten bewerkingen beter zijn dan het origineel?

Naar een genuanceerde beoordeling van orgelbewerkingen uit de 19e eeuw

Stel u voor dat op orgelconcerten vanaf vandaag geen bewerkingen meer gespeeld worden. Op het eerste gezicht lijkt dit geen ramp, maar het betekent dat de Schübler-koralen van J. S. Bach, Variaties op Weinen, Klagen van F. Liszt, Prélude, fugue en variation van C. Franck, L'Ascension van O. Messiaen, enzovoort, vanaf nu niet meer op orgelconcerten te horen zijn.

.....
Joris Lejeune studeerde
 orgel en piano aan het
 Lemmensinstituut te Leuven.
 Hij houdt zich al vele jaren
 bezig met het bestuderen en
 schrijven van bewerkingen van
 orkestmuziek voor orgel (o.m.
 orkestliederen van Mahler en
 Berlioz, die werden gecreëerd
 in het *Concertgebouw* van
 Amsterdam en *Ein deutsches
 Requiem* (J. Brahms) op bestel-
 ling van het festival *Toulouse les
 Orgues*).
 Is als organist verbonden aan
 diverse historische orgels en
 geeft les aan diverse muziek-
 scholen.

Al deze stukken zijn immers eerst voor andere
 bezettingen geschreven.¹ In dit geval moet zelfs
 het beroemdste orgelwerk ooit, de *Tocatta* BWV
 565, wijken. Dit werk is immers misschien oor-
 spronkelijk voor viool geschreven.
 De overduidelijke absurditeit van deze proposi-
 tie staat in scherp contrast met de houding van
 sommige musici, die enkel bewerkingen willen
 spelen of beluisteren 'als ze beter zijn dan het
 origineel'. Deze stelling lijkt in eerste opzicht
 zeer verleidelijk: men geeft blijk van gevoel voor
 authenticiteit (een belangrijke kwaliteit voor een
 musicus), terwijl de humor van de formulering
 voorkomt dat met al te zeer als een scherp-
 slijper wordt beschouwd. Letterlijk genomen impliceert
 deze uitspraak immers dat men elke bewerking
 individueel bestudeert, met het origineel verge-
 lijkt, en vervolgens een genuanceerd standpunt
 inneemt. In de praktijk blijkt echter al te vaak
 dat deze boutade gebruikt wordt om dat niet te
 moeten doen.
 De reden hiervoor is simpel: de musici die deze
 stelling verdedigen hebben een fout beeld van
 een bewerking, of van wat de bedoeling van een
 bewerking zou moeten zijn.
 Het equivalent van een bewerking in de litera-
 tuur is een vertaling,² en ik heb nog nooit
 iemand horen verkondigen dat hij of zij alleen
 vertalingen leest 'als ze beter zijn dan het ori-
 gineel'. Bij een vertaling is men tevreden als de
 grote lijnen ongewijzigd worden weergegeven
 en, nog belangrijker, men bij het lezen niet het
 gevoel heeft een vertaling te lezen.
 Het is de taak van de vertaler om aanpassingen
 door te voeren als die nodig zijn om het werk in
 zijn nieuwe vorm tot zijn recht te laten komen,
 zonder evenwel het origineel geweld aan te doen.
 Het spreekt voor zich dat deze evenwichts-

oefening tussen authenticiteit en originaliteit
 impliceert dat niet alle boeken vertaalbaar zijn,
 en dus dat niet alle muziek transcribeerbaar is.
 Toch zullen weinig mensen beweren dat alle
 vormen van vertaling dan maar uit de boeken-
 winkels geweerd moeten worden.

Verschillende uitgangspunten bij het maken van bewerkingen

Er zijn verschillende invalshoeken denkbaar om
 muziek voor orgel te bewerken:
 Primo: men tracht het origineel zoveel mogelijk
 intact te behouden. Deze invalshoek neemt het
 origineel als uitgangspunt. Men probeert zoveel
 mogelijk muzikale details zoals ligging van
 akkoorden, orkestratie, begeleidingsfiguren, ...
 letterlijk op het orgel te spelen, waarbij alleen
 aanpassingen geduld worden om onspeelbare
 passages te veranderen. Deze manier van wer-
 ken levert vaak erg complexe bewerkingen op,
 waarbij de grens tussen bewerking en reductie³
 niet altijd even eenvoudig te trekken is. Voor-
 beelden van deze manier van bewerken vinden
 we bij William Thomas Best (1826-1897), Edwin
 Henry Lemare (1865-1934), Heinrich Reimann⁴
 (1850-1906),
 Secundo: aan de andere kant staat een aantal
 bewerkers die het orgel, dus het nieuwe medi-
 um, als uitgangspunt neemt. Het te arrangeren
 stuk wordt herleid tot een abstracte muzikale
 structuur, die dan vervolgens dusdanig inge-
 kleed wordt, dat het resultaat klinkt als orgel-
 muziek. Hierbij worden details van orkestratie,
 begeleiding, vaak geëlimineerd ten voordele van
 een min of meer gestandaardiseerde orgelbe-
 handeling. Voorbeelden van deze werkwijze
 vinden we bij Herbert Ellingford (1876-1966),
 Sigfrid Karg-Elert (1877-1933),

Het spreekt voor zich dat deze twee uitersten in de praktijk zelden voorkomen: de meeste bewerkingen bevinden zich hier ergens tussenin. Omwille van de duidelijkheid zal ik in dit artikel verder ingaan op deze enigszins kunstmatige onderverdeling.

Een paar beroemde auteurs van bewerkingen

De meest duidelijke voorbeelden van organisten wiens carrière gebaseerd was op bewerkingen vinden we in de 19e en 20e eeuw in de Angelsaksische wereld. Het is absoluut noodzakelijk William Thomas Best en Edwin Henry Lemare te bespreken, omwille van de enorme hoeveelheid hoogstaande transcripties die zij publiceerden. Herbert Ellingford liet minder bewerkingen na, maar schreef een uitgebreid werk over de materie, dat tot vandaag de moeite van het bestuderen waard is.

De eerste Britse organist wiens reputatie ten dele gebaseerd was op bewerkingen was Thomas Adams (1785-1858). Hij speelde altijd rechtstreeks uit de orkestpartituur.⁵ De ouverture tot *Die Zauberflöte*, één van zijn specialiteiten, ontlokte een tijdgenoot de opmerking: ‘... could only be equalled, certainly not surpassed by a large band.’ Hij was een van de eerste Britse organisten die het pedaalspel als een integraal deel van orgeltechniek beschouwde. Samuel Wesley sprak van zijn ‘great skill and ability in the management of the pedals.’ Dit droeg zeker bij tot een realistische weergave van orkestmuziek.

William Thomas Best werd organist van het nieuwe Willis-orgel in Saint George’s Hall te Liverpool. Zijn enorme reputatie was gebaseerd op een ongeziene technische beheersing van alle facetten van het orgelspel. Zijn manuaaltechniek was volledig gebaseerd op het pianospel, en hij beheerste de speelhulpen zo verregaand dat hij altijd zonder assistenten speelde, iets wat zeker bijdroeg tot de spectaculaire impact van zijn concerten. Deze nieuwe en zeer virtuoze behandeling van het orgel zou onmogelijk geweest zijn zonder de technische vernieuwingen in de Britse orgelbouw gedurende deze periode.⁶

Hoewel Bests bewerkingen niet onvoorwaardelijk bewonderd werden (Sir Walter Parratt⁷ sprak van ‘examples of misapplied skill’) zijn ze nu zeker nog de moeite van het bestuderen waard. Ook Edwin Henry Lemare is te beschouwen als

een vertegenwoordiger van de eerste werkwijze: hij was een wereldberoemd concertorganist, die verbonden was aan tal van belangrijke concertzalen in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Hij trok volle zalen met zijn recitals, waarin hij erg veel eigen arrangementen introduceerde. Volgens zijn eigen lijst bewerkte hij meer dan 700 stukken voor orgel,⁸ waaronder erg veel stukken uit het ‘nieuwe’ orkest- en operarepertoire. Zo bewerkte hij op vraag van Schott alle delen uit Wagners opera’s die op orgel speelbaar waren, op een moment dat deze muziek nog niet algemeen aanvaard was. Lemare zelf schreef over zijn bewerkingen: ‘to follow the original score as faithfully as possible, ... and give the audience some idea of its true orchestral character.’ Dit maakt hem duidelijk tot een volgeling van de eerste, letterlijke, school van bewerkers.

Aan de andere kant van het spectrum vinden we Herbert Ellingford. Hoewel hij onrechtstreeks een opvolger was van W. T. Best aan de St. George’s Hall in Liverpool vinden we in zijn boek *The Art of Transcribing for the Organ* een ander uitgangspunt terug.

Ellingford zelf schreef: ‘*Transcription is not the imitation or reproduction of exactly similar effects. It is rather a re-writing of the original form in order that the melodic and rhythmic phrases and figures, the harmonic background, and all the principal features may be redistributed as far as possible, to suit the altered conditions of production and presentation. That is to say, the music of the original should in its transcribed form be re-moulded to suit the tonal and mechanical possibilities of the changed medium.*’

Verder geeft hij de volgende tips: ‘*Eliminate the unessential, and lay out the essential to the best advantage on the organ. Aim at simplicity and avoid complexity. ... Try to reproduce the spirit of the score – not the letter.*’

Ellingford bespreekt in zijn net genoemde boek een groot aantal muziekvoorbeelden, waarbij hij de orkestpartituur grondig analyseert om er achter te komen waar de belangrijkste elementen uit een gegeven passage terug te vinden zijn. Vervolgens stelt hij een orgelversie voor waarin deze elementen terug te vinden zijn alsof het stuk voor orgel geschreven was. Opvallend is de keuze van de muziekvoorbeelden: in tegenstelling tot zijn tijdgenoot Lemare, die vooral bewerkingen publiceerde van laatromantische orkestmuziek en fragmenten uit

- 1 Het is interessant om te zien hoe vrij een aantal componisten met hun eigen werk omgingen, wanneer ze dit voor orgel bewerkten.
- 2 Deze analogie vinden we al in de 19^e eeuw terug: in de eerste versie van *Grove’s Dictionary* schreef Sir Hubert Parry: ‘*The object of arrangement is to make what was written in one musical language, intelligible in another.*’ Om de vergelijking volledig te laten opgaan zouden we eigenlijk moeten stellen dat een orgelbewerking voor de organist is, wat de bewerking van een toneelstuk voor de acteur is: een hulpmiddel om een werk in een vreemde taal zelf te kunnen vertolken. Plaatsgebrek verhindert ons helaas hier dieper op in te gaan.
- 3 Een reductie is een samenvatting van een orkestpartituur op twee of meer notenbalken, met als enige doel het lezen van complexe partituren te vereenvoudigen. Reducties zijn vaak niet primair bedoeld om integraal gespeeld te worden, als dit technisch al mogelijk zou zijn.
- 4 Duits organist en componist, leraar van onder ander Karl Straube, die hem zou opvolgen aan het reusachtige Sauer-orgel van de Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche te Berlijn. Zijn koraalfantasiën waren directe voorbeelden voor Max Reger.
- 5 Dit vinden we ook later terug, mischien om alle opties open te laten bij de uitvoering? Deze vaststelling roept de vraag op of men in bepaalde ‘overladen’ bewerkingen werkelijk alles moet spelen.
- 6 Voor meer informatie over deze vernieuwingen verwijs ik naar mijn artikel in Adem, Leuven, 2005 nr. 3.
- 7 Walter Parratt (1841-1924) was organist van St. George’s Chapel (Windsor), en ‘Master of Music’ van koningin Victoria, koning Edward VII and koning George V. Hij leidde onder ander Herbert Ellingford op. Zijn mening over Ellingfords transcripties is niet bekend.
- 8 Er werden er ‘slechts’ 270 gepubliceerd.

- 9 Aan de andere kant is het zo dat Ellingford zich in dit repertoire minder thuis voelt. Zijn bewerkingen van deze literatuur lijken mij persoonlijk minder overtuigend dan die van meer 'traditionele' romantische muziek.
- 10 Dit lijkt misschien een vreemde verdeling, maar men moet zich realiseren dat de eerste en tweede violen links en rechts van de dirigent zaten. Een meer traditionele verdeling zou dus onvermijdelijk tot een stereo-effect geleid hebben.

opera's, is de selectie van Ellingford conservatief te noemen: het overgrote deel van zijn voorbeelden komt uit werken van Mendelssohn, Mozart, Beethoven, Schubert, Weber en Brahms. Werken van Wagner, Tschaikowsky, ... worden sporadisch behandeld. Ellingford geeft hiervoor als reden dat het bewerken van deze muziek gemakkelijker zou zijn: er staan zoveel noten in de partituur dat men een grote keuze heeft aan effectieve transcripties. In de muziek die het orkest eerder traditioneel behandelt, komt het echter op elk detail aan, aldus Ellingford.⁹

Een vergelijking van verschillende transcripties van Wagners Vorspiel uit Parsifal

De verschillen in resultaat tussen de net genoemde stijlen van bewerken wordt vanzelf duidelijk aan de hand van een voorbeeld, namelijk het begin van Wagners *Vorspiel* tot *Parsifal*: ik geef een vergelijking van versies van Karg-Elert, Reimann, Lemare en Ellingford.

1. Het is duidelijk dat een evaluatie van een bewerking pas zin heeft wanneer men eerst het origineel (muziekvoorbeeld 1) bestudeerd heeft. Ik zal dan ook eerst hierover enkele opvallende zaken aanstippen, meer bepaald in verband met de orkestratie.
 - a) Wagner vertrekt in dit werk van mengklanken: op geen enkel moment tijdens dit thema wordt een instrument of zelfs een instrumen-

tengroep solistisch of duidelijk herkenbaar gebruikt. Het eerste thema wordt gespeeld door 1 klarinet, 1 fagot, de helft van de violen met demper en de celli met demper. Halverwege wordt de toon iets snijdender door de toevoeging van de Engelse Hoorn.

b) De begeleiding vanaf maat 6 wordt gespeeld door de helft van de strijkers in tweeëndertigste noten en houtblazers die herhaalde akkoorden spelen in het ritme trioool-duool. De hoorns, trombones en fagotten spelen de harmonie in lange noten, de pauken spelen uiterst zacht een roffel op de grondtoon As. Het effect van deze ritmische veelgelaagdheid is een vervaging van de contouren.

c) De melodie wordt gespeeld door de overblijvende helft van de violen, 3 hobo's en één trompet solo, die echter 'sehr zart' moet spelen. We vinden dus strijkers, hout en koper in de melodie en in de begeleiding. Ook het feit dat Wagner niet de normale verdeling van de violen (1e en 2e) gebruikt, maar de pupiters verdeelt in links en rechts leidt tot een grote homogeniteit.¹⁰

d) Contrabassen en contrafagot zwijgen totaal. Bovendien ligt de baslijn vanaf maat 8 (celli en eerste hoorn) relatief hoog.

e) Bij de maatverandering vinden we boven de notenbalk de vermelding: 3 kwartnoten = 2 kwartnoten. In geen enkele van de hier besproken orgelbewerkingen is deze toch wel belangrijke aanduiding overgenomen¹¹.

2. De eenvoudigste partituur vinden we bij

Muziekvoorbeeld 1:
Richard WAGNER, *Parsifal*,
Könemann Music, Budapest, 1992,
herdruk. Originele uitgave: B. Schott's
Söhne, Mainz, s.d.

The image displays a complex musical score for the 'Vorspiel' from Wagner's 'Parsifal'. The score is arranged in two columns. The left column lists the instruments: a FLÜTEN, a HÖRNER, 3 ALTBORNE (Englische Hörn.), 2 CLARINETTEN (in B.), 1 BASSCLARINETTE (in B.), 1 FAGOTTE, 1 CONTRAFAGOTTE, 1 HÖRNER (F.), 3 TROMPETEN (F.), 2 TROMBONEN (1 Tenor, 1 Bass.), 1 BASSSTUBE, PAUKEN, VIOLINEN, BRATSCHEN (Altviolen), VIOLONCELLEN, and CONTRABASSE. The right column contains the musical notation for these instruments, including staves for woodwinds, brass, percussion, and strings. The score is marked with 'VORSPIEL.' and 'Sehr langsam.' at the beginning. There are various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings throughout the score.

Sigfrid Karg-Elert (muziekvoorbeeld 2): het be-
ginthema vinden we terug met dynamische aan-
duidingen voor de zwelkast. Waar de strijkers
beginnen wordt de harmonie zo gereduceerd
dat de begeleiding binnen het bereik van de
rechterhand komt, wat de linkerhand vrijmaakt
om het thema te spelen. We kunnen aannemen
dat Karg-Elert wil dat de rechterhand de noten
zoveel mogelijk aanhoudt,¹² maar de partituur
zegt hier niets over.

Karg-Elert geeft geen registratievoorschriften,
enkel klavieraanduidingen.

Het pedaal speelt een basnoot met 16' en 8',
hoewel de contrabassen in de originele partituur
zwijgen. De oplossing van Karg-Elert is zeker de
eenvoudigste om te realiseren aan het orgel, en
het resultaat klinkt organistiek, maar de typische
brede tessituur van de begeleiding wordt
opgeofferd.

3. **Herbert Ellingford** geeft geen partituurvoor-
beeld voor deze passage maar schrijft hierover:
'...no amount of thumbing¹³ on a lower keyboard,
not even with abnormally large hands or long
thumbs, could bring the principal tune, ..., within
practical range.' Hij stelt evenals Karg-Elert voor
om de begeleiding te reduceren voor de rech-
terhand, om de linkerhand vrij te maken om het
thema te spelen.

Hij geeft wel indicaties voor de registratie: de
rechterhand speelt de begeleiding op de strijkers
van het Swell Organ, de linkerhand de melodie
op zachte tongwerken van het Choir Organ. Het
pedaal moet op 8' gebaseerd zijn om de bas te
spelen, hierin is hij dus letterlijker dan Karg-
Elert, verder lijkt zijn versie erg op de vorige.

4. **Edwin Henry Lemare** (muziekvoorbeeld
3) was blijkbaar over het gebruik van de duim
een andere mening toegedaan dan Ellingford:
hij verdeelde het thema over de duimen van
beide handen, netjes aangeduid door + boven
(rechterhand) of onder (linkerhand) de noten.
Dit maakt het mogelijk de arpeggio's over twee
octaven te spreiden, wat een meer virtueuze
indruk maakt. Deze passage geeft de luisteraar
de indruk te luisteren naar een organist met
drie handen; we vinden soortgelijke effecten in
piano-etudes van Liszt en tijdgenoten.
Deze werkwijze laat toe om sextolen van twee-
endertigsten te spelen in plaats van de gewone
tweëndertigste noten uit Wagners origineel.¹⁴
Dit geeft een waziger effect, en herinnert aan de
trio's in de houtblazers. Ook Lemare geeft geen

indicatie voor het aanhouden van de noten.
Lemare geeft zeer algemene registratie-aandui-
dingen: het Swell speelt de strijkers, voor het
Choir vraagt hij 'wood wind', gekoppeld met het
Swell. Uit geschriften van Lemare blijkt dat hij
geen voorstander was van een overdreven ge-
bruik van strijkers en célestes om de strijkers uit
het orkest te imiteren. Omdat de violen uit het
orkest een veel warmere en vollere toon hebben
worden de orgelregisters die hen imiteren best
bijgekleurd met zachte bourdons en eventueel
een Vox Humana met tremolo. Het is mogelijk
dat hij ook hier deze combinatie bedoelt met
'viol'.

Ook de aanduiding 'wood wind' is niet eendui-
dig: Lemare stond gereserveerd tegenover een
ongenuanceerd gebruik van tongwerken, en
meende dat deze afhankelijk van het orgel moes-
ten worden 'verdund' met grondspelen.¹⁵

5. **Heinrich Reimann** (muziekvoorbeeld 4)
tenslotte schrijft in het voorwoord van zijn
bewerking: "In der vorliegenden Ausgabe ist der
Versuch gemacht, das Vorspiel zu Parsifal möglichst
partiturgetreu auf die Orgel zu übertragen. Ich
möchte diesen Versuch als 'technische Studie' für die
Registrierkunst auf der Orgel bezeichnen, ..."
Reimann vertrekt van een concreet bestaand
orgel, namelijk 'zijn' orgel in de Kaiser-Wilhelm-
Gedächtniskirche in Berlijn, gebouwd door W.
Sauer.¹⁶ Hij veronderstelt de aanwezigheid van
een Fernwerk, waarvan de klank uit de hoogte
omlaag moet zweven, maar toch voldoende met
de rest van het instrument moet versmelten.
Zijn registraties zijn zeer gedetailleerd uitge-
werkt: zo wordt de dynamische beweging van de
eerste zin niet louter door de zwelkast bereikt,
maar eveneens door het toevoegen en afstoten
van registers. Dit kan door de organist zelf
gebeuren, aangezien hij één hand vrij heeft. Een

Muziekvoorbeeld 2:
Sigfrid KARG-ELERT, *Wagner Orgel-Al-*
bum, C. F. Peters, Leipzig, s.d. Opgelet:
niet alle bewerkingen in dit boek zijn
van Karg-Elert, de nummers 4-7 zijn
door A. E. bewerkt, met een duidelijk
kwaliteitsverschil.

- 11 Een duidelijk argument om steeds de
originele partituur te consulteren, als
men bewerkingen schrijft of speelt.
- 12 Zoals in orgelwerken van Liszt de
aanduiding 'tutti tenuti' voorkomt
wanneer men alle akkoordnoten
langer moet aanhouden dan ze ge-
schreven staan.
- 13 'Thumbing' is een techniek waarbij
de duimen van een hand of beide
handen op een lager gelegen klavier
een solo spelen, terwijl de andere
vingers begeleiden. Deze techniek
komt in bewerking van Lemare erg
veel voor.
- 14 De aandachtige lezer zal zich zeker
herinneren dat ik Lemare heb voor-
gesteld als een 'letterlijk' bewerker.
Dergelijke ingrepen zijn bij hem dan
ook eerder zeldzaam.
- 15 Ook in de bewerkingen van W. T. Best
moet men opletten met de aandui-
dingen op de partituur: vaak is niet
duidelijk of ze naar een gewenste
registratie verwijzen of naar de ori-
ginale orkestratie!
- 16 Dit orgel is helaas vernield in de 2^e
wereldoorlog. Het orgel in de Dom
van Berlijn geeft een goed beeld van
dit reusachtige instrument.

Bibliografie

Herbert F. ELLINGFORD, *The Art of Transcribing for the Organ*. Wayne Leupold Editions, Inc., Boston, 1992, herdruk, origineel verschenen bij H. W. Gray, New York, 1922.

Edwin H. LEMARE, *Organs I have met*. Organ Literature Foundation, Braintree, s.d., herdruk, origineel verschenen bij The Shoolcraft Company, Los Angeles, 1956.

Nicolas THISTLEWAITHE, *The Making of the Victorian Organ*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

Jan DE JONG, *William Thomas Best, King of Organists*. Artikel in twee delen in: *De Orgelvriend*, februari en maart 2003.

Joris LEJEUNE, *Vele instrumenten in één: de ontwikkeling van het Engelse orgel in de negentiende eeuw*. In: *Adem*, Leuven, 2005/3.

Summary

Many musicians have a one-sided view as to the matter of transcriptions: they consider them to be necessarily inferior to the originals. The author's aim is to demonstrate that this opinion at least needs some nuances: only after examining a transcription in detail, comparing it with the original and trying it out in the correct circumstances (instrument, room, ...), one can judge about its qualities and shortcomings.

Transcriptions can be roughly subdivided into two categories: one can play the original score as exactly as possible on the organ, or adapt the music so as to turn it into genuine organ music.

The article ends with a comparative study of four transcriptions (S. Karg-Elert, H. Ellingford, E. Lemare and H. Reimann) of the beginning of Wagner's Vorspiel to Parsifal. This short comparison does not aim at pointing out a 'winner', but at demonstrating that nuances and prudent judgement are due here.

voorwaarde voor deze techniek is natuurlijk dat men over een accurate pneumatische (of elektrische) registertractuur beschikt.

In de passage met de strijkers voegt Reimann een sostenuto-effect toe door het pedaal en de linkerhand de akkoorden te laten aanhouden, in dezelfde tessituur als de strijkersfiguren in de rechterhand. Zeer opvallend is het meerstemmige pedaalspel, gebaseerd op 8'. Waar de rechterhand in een hogere tessituur terecht komt moeten alle akkoordnoten aangehouden worden. Als de linkerhand verder éénstemmig de melodie speelt, maakt Reimann de klank van de rechterhand iets dikker door het toevoegen van een zacht 16'-register. Ook wordt het pedaalspel tot normale proporties herleid, waardoor de textuur meer op die van Karg-Elerts bewerking gaat lijken.

Reimanns versie is duidelijk sterk gekleurd door het toenmalige Duitse orgel, dat gebaseerd was op grote hoeveelheden zachte grondspelen. De typische dikke textuur vinden we ook in de orgelmuziek van Reger terug, en kan op andere instrumenten problematisch worden.

6. Hoewel uit deze voorbeelden telkens een duidelijke visie op orgelspel naar voor komt, valt ook op dat een aantal mogelijkheden niet gebruikt worden:

a) geen van de hier genoemde bewerkingen probeert de paukenroffel te imiteren. Nochtans doet Lemare dit in andere bewerkingen erg vaak,

door tremolo's of trillers in het pedaal. Ook Karg-Elert doet dit soms, maar hij vervangt de triller door een kleine secunde, met als opmerking 'quasi trillo'.

Het kan de moeite waard zijn te experimenteren met een zachte 32' op de As in het pedaal, die naarmate de tessituur stijgt verdwijnt, zodat alleen de 8' overblijft. Het zachte gerommel van een 32' kan zeer suggestief werken in een grote ruimte. Als het orgel en de ruimte dit toelaten kan men de As aanhouden en een paar keer kort de A toevoegen met de hak.

b) geen van deze bewerkingen plaatst het thema in het pedaal. Ook dit effect vinden we wel in andere bewerkingen van Karg-Elert (Vorspiel tot Tristan und Isolde), en anderen. Door het koppelen van een (expressief) 4'-register zou het echter mogelijk zijn, beide handen vrij te maken om de begeleiding te spelen, waardoor de polyritmie in de begeleiding zou kunnen gesuggereerd worden.

Muziekvoorbeeld 3:

Edwin H. LEMARE, *The Organ Music, Serie II, Volume III*, Boston, Wayne Leupold Inc., 1992. Het gaat hier om een herdruk van verschillende originele edities. Het Vorspiel tot Parsifal verscheen oorspronkelijk bij B. Schott's Söhne, Mainz in 1899.

PARSIFAL
R. Wagner
Vorspiel.
transcribed for the Organ
by EDWIN H. LEMARE.

IV. Solo (Reeds)
III. Swell (Viol.)
II. St.
I. Choir (wood wind)

Sehr langsam.
MANUAL. 1-III ppp
PEDAL. p
8 ft.

Besluit

Het is onmogelijk na het vergelijken van enkele maten deze transcripties te beoordelen, of verregaande conclusies te trekken hoe men zelf interessante bewerkingen kan maken. Deze korte vergelijkende studie heeft ook niet als doel een winnaar te kiezen: de vier geciteerde organisten waren in hun tijd beroemd omwille van hun bewerkingen, en hun voorbeelden verdienen het ernstig bestudeerd te worden. Het lijkt mij dat alle hier besproken voorbeelden hun voor- en nadelen hebben.

Bovendien mag men zeker de invloed van het instrument en de ruimte niet vergeten. Een bewerking verdient het getest te worden op het juiste instrument in een aangepaste ruimte, net zoals een origineel orgelwerk alleen beoordeeld kan worden onder de juiste omstandigheden.

Het doel van dit artikel en dus ook van deze vergelijking is enkel aan te tonen dat het al te gemakkelijk is alle orgelbewerkingen over een kam te scheren: men kan beter lang zoeken naar de meest accurate en effectieve realisatie van een werk of passage, dan al te snel beslissen dat bepaalde muziek niet adequaat op orgel vertolkt kan worden, of in al te eenvoudige oplossingen te vervallen.

(Met dank aan Wannes Vanderhoeven en Ben Van Nespen)

Naschrift

Na het afwerken van dit artikel ontdekte ik dat Karg-Elert eveneens een 'Konzerbearbeitung' van het Vorspiel tot Parsifal maakte (verschenen bij Leuckhart). Ik kon deze bewerking helaas maar kort inzien en constateerde dat ze gevoelig verschilde met diegene die ik besproken heb (Edition Peters). Ook 19e-eeuwse pianisten maakten een onderscheid tussen 'Konzertbearbeitungen' en 'Kammerbearbeitungen'. Deze waren bestemd voor de huiskamer en moesten ook voor amateurs speelbaar zijn. Wordt vervolgd?

Résumé

Nombre de musiciens ont une conception limitée en ce qui concerne les arrangements en les considérant automatiquement inférieurs vis-à-vis de leur original. L'objectif de cet article a été de mettre en évidence qu'il faut d'emblée nuancer cette affirmation: ce n'est qu'après l'étude minutieuse d'une transcription, sa comparaison avec l'original, et son exécution dans des conditions adaptées (instrument, espace, ...) qu'on peut juger ses qualités et ses défauts.

Les arrangements se divisent grosso modo en deux catégories: à l'orgue, on exécutera la partition originale aussi fidèlement que possible ou on l'adaptera en musique d'orgue.

L'article s'achève sur une comparaison entre quatre arrangements (S. Karg-Elert, H. Ellingford, E. Lemare et H. Reimann) du début du Vorspiel zu Parsifal de Richard Wagner. Cette petite comparaison ne se propose pas de sélectionner un 'gagnant', mais de montrer que la nuance et la circonspection sont de mise dans cette matière.

Muziekvoorbeeld 4:

Heinrich REIMANN, Parsifal (Vorspiel), B. Schott's Söhne, Mainz, 1904

Het orgel van de St.-Germanuskerk in Tienen anno 2005

Op 8 september 2005 werd onder ruime belangstelling het vernieuwde orgel van de Sint-Germanuskerk in Tienen plechtig ingespeeld door Stanislas Deriemaeker. Een goede maand eerder had orgelbouwer Jean-Pierre Draps de werkzaamheden afgerond waarbij het orgel er maar liefst zeven pedaalregisters bij kreeg. Daarmee is een nieuwe mijlpaal bereikt in de toch al rijke geschiedenis van dit orgel.

.....
Bruno Bruyninckx is organist van de Sint-Genovevakerk in Oplinter en de Onze-Lieve-Vrouw-ten Poelkerk in Tienen. Als voorzitter van de Tiense Orgelkring (TOK) zet hij zich in voor de regionale orgelcultuur. Hij doceert de vakken orgel en begeleidingspraktijk aan de Academie Regio Tienen (ART) en is momenteel ook orgel-leraar aan de kunsthumaniora van Hasselt.

.....

Een uniek laatgotisch orgelmeubel

Dat het orgel van de Sint-Germanuskerk in het Vlaams-Brabantse Tienen zo'n bekendheid geniet, heeft het te danken aan het unieke orgelmeubel waarin het instrument huist. Deze laatgotische kast, waarschijnlijk vervaardigd in 1493 door de Leuvense schrijnwerker Reyner Cocx, is de oudst bewaarde orgelkast van ons land. Het mag een wonder heten dat zij de tand des tijds doorstaan heeft. De kerk werd immers meermaals geteisterd door brand. Tweemaal in de 16de eeuw, 1536 en 1592, en opnieuw in 1708. Toen in 1635 de stad geplunderd werd door de Hollanders, bleven kerk en orgel niet gespaard. Maar het orgelmeubel, dat mogelijk door dit alles schade opliep, hield stand. Bovendien hebben de orgelbouwers die het instrument in de loop der tijd vernieuwden, steeds de kast behouden. Ook al bleef de hoofdvorm van de orgelkast bewaard, toch hebben sommige wijzigingen het uitzicht wel veranderd. Zo werden de versieringselementen meermaals aangepast aan de heersende stijl.¹ Hoogstwaarschijnlijk was het instrument vroeger voorzien van orgelluiken,² en Arthur Hill merkte op het einde van de 19de eeuw *'considerable traces of gilding and colouring'* op en besluit daaruit: *'the whole case was, no doubt, at one time decorated in this manner'*.³ De recente plaatsing van de grote pedaalkast achter het orgel boven de kist met de blaasbalg heeft op zijn beurt het uitzicht weer veranderd. De smallere onderbouw van de hoofdwerkkast en vooral de met vlechtranken versierde overgang naar de bredere bovenbouw zijn nu vanuit de kerk minder zichtbaar, waardoor het meubel iets van zijn elegantie kwijt is.

De geschiedenis van het orgel in een notendop

Omtrent de geschiedenis van dit orgel is reeds veelvuldig gepubliceerd. Voor een overzicht van de belangrijkste literatuur verwijs ik naar de lijst bij dit artikel. Ik beperk mij hier tot een overzichtstabel [zie volgende bladzijde].

De restauratie van 1988

De recentste werkzaamheden aan het orgel zijn eigenlijk een aanvulling op en correctie van de restauratie uitgevoerd in 1988. Deze was tot stand gekomen dankzij de financiële steun van de Tiense Suikerraffinaderij, die dat jaar haar 150-jarig bestaan vierde. Orgelbouwers Jean-Pierre Draps en Ghislain Potvlieghe brachten het instrument min of meer terug in de toestand van 1673 (Jan Dekens). Min of meer omdat een reconstructie niet mogelijk was. Het contract met Jan Dekens was op dat moment nog niet teruggevonden en de windladen van Dekens waren niet bewaard. Heel veel oorspronkelijk pijpwerk was verloren gegaan. Het uitgangspunt was een maximale integratie van alle toen historisch belangrijk geachte elementen, passend binnen de nieuwe barokstijl van het orgel. De bovenste velden van het hoofdwerkfront bevatten mogelijk nog niet-sprekend pijpwerk van Daneel van der Distelen (1493). Oud sprekend pijpwerk, waarbij er wordt van uitgegaan dat dit van Jan Dekens is, is bewaard gebleven in de prestanten, alsook de bourdons, de viervoets fluit en de cornet van het hoofdwerk en in de frontpijpen (prestant), de holpijp en gedeeltelijk de viervoets fluit van het rugwerk. Voor het nieuw te maken pijpwerk stonden de orgels van de Leuvense begijnhofkerk (Peeter Goltfus) en Longueville (Goltfus of Bremser) model. De

Tienen, St.-Germanuskerk, overzichtstabel orgelhistoriek

1493	Daneel II van der Distelen	nieuw tweemanuig orgel
1516/17	Quiry van den Eeckhoute	onderhoud
ca.1550	Anthonis Toers	waarschijnlijk onderhoud
1642	Jan van Weert	herstellingen
1671/73	Jan Dekens	nieuw orgel in oude kast
1698	Jean-François Posselius	kuisbeurt
1729/30	Hendrik Colsoul	kleine herstelling
1792	Joannes Smets	grote herstelwerken, mogelijk dispositiewijzigingen
1837	Charles-Louis Riffart	herstelling
1850	Pieter Adam Van Dinter	herstelling
1870	Charles Anneessens	nieuw orgel in oude kast
1891	Petrus Stevens	verplaatsing en neogotisering van het meubel door N. Daems
ca.1927	Jos Stevens	dispositiewijziging en plaatsing elektrische ventilator
1964	Bernard Pels-D'Hondt	niet uitgevoerd voorstel tot restauratie en vernieuwing in neobarokke trant
ca.1986	Jean Ferrard	niet uitgevoerd bestek voor restauratie van het Anneessens-orgel
1988	Jean-Pierre Draps & Ghislain Potvlieghe	reconstructie naar toestand 1673
2001	Jean-Pierre Draps	1ste fase in uitbreiding met zelfstandig pedaalwerk
2005	Jean-Pierre Draps & Gert van Buuren	plaatsing pedaalpijpwerk en intonatiecorrecties

kromhoorn werd vervaardigd naar de kromhoorn van het Verbuecken-orgel van Engsbbergen. De vox humana werd geconstrueerd naar het gelijknamige register in het hoofdwerk van het orgel van de Sint-Pauluskerk in Antwerpen. Met het oog op een ruime literatuurkeuze werd geopteerd voor een Werckmeister III-stemming en een recht pedaalklavier met omvang C-d¹, aanvankelijk slechts aangehangen maar met de mogelijkheid dit in de toekomst uit te breiden met zelfstandige registers.

De uitbreiding en renovatie van het orgel 2001-2005

Na een groots concert in 1998, georganiseerd door de Tiense Orgelkring ter gelegenheid van de tiende verjaardag van de restauratie, was de Tiense Suikerraffinaderij opnieuw bereid te sponsoren, dit keer voor de nieuwe pedaalregisters. In 2001 startte orgelbouwer Jean-Pierre Draps met de eerste fase. Hij vervaardigde toen de pedaalkast, de windlade, speelmechaniek en registermechaniek. Eind 2003 kreeg hij de opdracht voor de tweede fase: het vervaardigen, plaatsen en intoneren van het nieuwe pedaalpijpwerk. Deze fase kon de kerkfabriek met eigen financiële middelen bekostigen. Op het doksaal achteraan in de kerk was nog pijpwerk uit het Anneessens-orgel aanwezig. Na enkele proeven hiermee werd besloten dit pijpwerk te hergebruiken voor een aantal registers. Er was immers, zo oordeelde men, geen historisch materiaal voorhanden om zich met betrekking

tot mensuratie naar te richten.⁴ Bovendien kreeg door hergebruik het Anneessens-pijpwerk, dat toch behoort tot de geschiedenis van dit orgel, een zinvolle nieuwe bestemming.

De registers Bourdon 16, Bazuin 16, Trompet 8 en Trompet 4 bestaan gedeeltelijk uit Anneessens-pijpwerk. Ze werden alle vier één hele toon opgeschoven of m.a.w. de C van Anneessens werd de D in het nieuwe orgel, dat sinds de restauratie in 1988 bijna een hele toon onder de moderne toonhoogte (a¹ = 440 Hz) gestemd is. De pijpen voor C en Cis van deze vier registers werden nieuw gemaakt. De lepels van de Bazuin 16 werden beleerd. Het pijpwerk voor de Octaaf 8, Octaaf 4 en Mixtuur V werd volledig nieuw vervaardigd. Opvallend is de tertsrang in de samenstelling van de Mixtuur (2 - I^{1/3} - I - 4/5 - 2/3).

Tevens werd van de gelegenheid gebruik gemaakt een aantal minpunten van de restauratie van 1988 weg te werken. Om de speelaard te vergemakkelijken en het toucher aanzienlijk lichter te maken, werd het drukpunt van de veren naar achter geschoven. De veren zelf werden vernieuwd. Ze hebben nu een dubbele krul i.p.v. een enkele krul en zijn uit een veerkrachtiger metaal vervaardigd. Alle kleppen werden gereinigd. De toetsen werden lichter gemaakt door een versmalling achteraan en de toetsdiepgang werd verminderd.

De intonatie van het bestaande pijpwerk werd herzien. Men oordeelde dat de klank die het

- 1 Een tekening van het orgel die Arthur Hill kort voor 1883 maakte, vertoont barok blinderingswerk dat in 1891 vervangen werd door neogotische elementen.
- 2 Een 'Reglement voor het hoogzael van sint Germanus kerk' uit 1868 bevestigt de vermoedens omtrent de aanwezigheid van orgelluiken: (Art.17:) *Na elken dienst zal het orgel door den organist gesloten worden op dat het stof in het binnenwerk niet vlieghe.* (zie: "Reglement voor het hoogzael van sint Germanus kerk", 1868. In: Tokkata, nr.9, juni 2001, p.1-4.)
- 3 HILL, Arthur George. *The organ-cases and organs of the middle ages and renaissance.* Vol.2. Londen. 1891, p.209.

- 4 Van Jan Dekens zijn geen zelfstandige pedaalwerken bekend. Zijn leermeester Hans Goltfus paste dit wel enkele malen toe, o.m. in de abdijkerk van Tongerlo (1640-42) en in de Laurenskerk in Rotterdam (1642-44), maar hier zijn enkel disposities bekend uit archieven, dus ook weer geen pijpwerk dat kon model staan voor de nieuw te vervaardigen registers.

- 5 Voor de samenstelling van de overige mixturen zie: FAUCONNIER, Antoon. *Het orgel van de Sint-Germanuskerk in Tienen – De restauratie van het orgel*. In: *Orgelkunst*. XVI, nr.1, maart 1993, p.31.

Overzicht van de voornaamste literatuur over het orgel van de Sint-Germanuskerk in Tienen

- BRUYNINCKX, Bruno. *Het orgel van Charles Anneessens in de Tiense Sint-Germanuskerk*. In: *Tokkata*. nr.7, december 2000, p.1-7.
- BRUYNINCKX, Bruno. *Eerste fase in uitbreiding van het orgel van de Sint-Germanuskerk*. In: *Tokkata*. nr.10, december 2001, p.1-5.
- BRUYNINCKX, Bruno. *Het orgel van de Sint-Germanuskerk in Tienen – De oudst bewaarde orgelkast (1493) in België*. (in het programmaboekje van het concert op zondag 11 september 2005)
- DESCHREVEL, Antoon. *Het orgelmeubel in de Sint-Germanuskerk te Tienen*. In: *Bull. Kon. Comm. Mon. Landsch*. XVI, 1965-66, p.189-198.
- DESCHREVEL, Antoon. *Het vander Distellen-orgel (1493) in de St.-Germanuskerk te Tienen*. In: *De Praestant*. XX, 1971, p.12.
- DOPERÉ, Frans. *Contract met Jan Dekens voor de vernieuwing van het orgel van de Sint-Germanuskerk te Tienen (1671)*. In: *Orgelkunst*. XVI, nr.1, maart 1993, p.11-15.
- FAUCONNIER, Antoon. *Het orgel van de Sint-Germanuskerk in Tienen* (in cd-boekje bij René Gailly – CD 88 805, 1990)

orgel in 1988 gekregen had onevenwichtig was, waarbij vooral de discrepantie tussen de oude en de nieuwe registers opviel. Bovendien waren de grondstemmen opvallend, misschien zelfs 'overdreven' zacht. Met kleine correcties heeft men nu gestreefd naar een eenheid, een totaalvisie. De intonatie geschiedde door de Nederlander Gert van Buuren en Jean-Pierre Draps. Met het oog op een meer ontspannen toonvorming werd de winddruk ietsje verlaagd tot 78 mm WK. Omdat de Werckmeister-stemming die het orgel sinds 1988 had weinig bevredigend was, werd een nieuwe temperatuur gelegd. Het is geen historische stemming maar een moderne stemming, ontworpen door Gert van Buuren. In deze stemming komen de tertsen op de ondertoetsen dicht in de buurt van een middentoonstemming. Toch blijven alle toonsoorten bruikbaar mede door zes bijna rein klinkende kwinten. Concreet betekent het dat de kwinten F-C, C-G, G-D, D-A, A-E en E-B 1/5 Pythagoreïsche komma te klein zijn en de overige zes kwinten 1/30 Pythagoreïsche komma te groot. De samenstelling van de Cymbel (nu Scherp) van het rugwerk werd veranderd omdat deze identiek was aan de samenstelling van de Cymbel van het hoofdwerk. De eerste rang bleef behouden. De tweede rang is nu in zijn geheel een octaaf verlaagd, waardoor hij in feite eerste rang geworden is. Hiervoor heeft men het pijpwerk een octaaf naar beneden opgeschoven en voor het hoogste octaaf nieuw pijpwerk bijgemaakt. De nieuwe samenstelling luidt als volgt:⁵

C	cis	cis ¹	cis ²
2/3	1	1 1/3	2
1/2	2/3	1	1 1/3

Een veertigtal oude pijpen waarvan de voet aangetast was door corrosie, kregen een gedeeltelijk nieuwe voet. Ook bij de restauratie in 1988 heeft men gecorrodeerde oude pijpen moeten herstellen. De in 1988 gebouwde vox humana werd vervangen door de oude vox humana die voordien in het orgel zat en waarschijnlijk stamt uit de late 18de eeuw. Intonateur Gert van Buuren herkent er de bouwwijze van Van Peteghem in. De registers kregen nieuwe naametiketten, geplaatst boven de registertrekker. Voordien waren ze naast de trekker geplaatst met het opschrift keurig boven een andere trekker, wat vooral bij gastorganisten voor verwarring zorgde. Tot slot werden de tremulanten verbeterd met een opvallende constructie van de inliggende hoofd-

werktremulant in een rechtopstaand windkanaal i.p.v. het gebruikelijke liggend windkanaal.

Dispositie

Hoofdwerk	Rugpositief	Pedaal
Bourdon 16	Holpijp 8	Bourdon 16
Prestant 8	Prestant 4	Octaaf 8
Holpijp 8	Fluit 4	Octaaf 4
Octaaf 4	Nazard 3	Mixtuur 5 st
Fluit 4	Octaaf 2	Bazuin 16
Superoctaf 2	Terts 1 3/5	Trompet 8
Sifflet 1	Sifflet 1 1/3	Trompet 4
Sesquialter	Superoctaf 1	
Mixtuur 4 st	Mixtuur 2 st	
Cimbel 3 st	Scherp 2 st	
Cornet 5 st	Kromhoorn 8	
Trompet 8 B & D	Tremulant	
Vox Humana		
Nachtegaal		
Tremulant		
Koppel HW + Ped		
manuaalomvang: CDE-c ³		
(toetsen Cis en Dis verbonden met cis en dis)		
pedaalomvang: C-d ¹		
schuifkoppel manualen		
deling tussen c ¹ en cis ¹ (ook Cornet vanaf cis ¹)		
stemming: Gert van Buuren		
toonhoogte: a ¹ = 398,75 Hz bij 15°C		
winddruk: 78 mm WK		

Enkele persoonlijke indrukken

De speelmechaniek is aanzienlijk verbeterd. Spelen op de gekoppelde klavieren, wat voordien een hinderlijk zwaar karwei was, is nu zelfs aangenaam. Ook de nieuwe stemming van het orgel is een verbetering. Deze stemming laat een grote hoeveelheid muziek toe en 'kleurt' tegelijkertijd toch behoorlijk. De grondstemmen van het orgel klinken na de intonatiecorrecties iets steviger en hebben een betere balans tussen bas en discant. Het prestantenplenum is stralend en groots. Was voordien het Grand Jeu de meest indrukwekkende registratie, dan is dat nu beslist het prestantenplenum, vooral met de ondersteuning van het pedaal. De fluiten zijn in verhouding eerder zacht. Registers die zowel op hoofdwerk als op rugwerk aanwezig zijn, hebben een fraai karakterverschil, waarbij de rugwerkregisters doorgaans een iets mildere, rondere klank hebben met een minder hoorbare aanspraak. De 'hoge' registers, die voordien toch

De nieuwe pedaalkast, geplaatst achter de hoofdwerkast.

Fotografie: Michiel Ceuppens

Laatgotisch orgelfront uit 1493.

Fotografie: Gérard Van Betlehem.

Zie ook p. 41

FAUCONNIER, Antoon. *Het orgel van de Sint-Germanuskerk in Tienen – De restauratie van het orgel.* In: *Orgelkunst*. XVI, nr.1, maart 1993, p.15-31.

FAUCONNIER, Antoon & ROOSE, Patrick. *Het historisch orgel in Vlaanderen. Deel II b, Brabant – arr. Leuven.* Brussel, 1977, p.562-574.

HILL, Arthur George. *The organ-cases and organs of the middle ages and renaissance.* Londen, 1883 (Vol.1) & 1891 (Vol.2).

LOOYENGA, Arjen J. *Het Nederlandse orgelfront 1479-1725.* In: *Het historisch orgel in Nederland.* Deel 3, Amsterdam, 1999, p.13.

ROOSE, Patrick. *Het orgel van de Sint-Germanuskerk in Tienen – De historische omkadering.* In: *Orgelkunst*. XVI, nr.1, maart 1993, p.5-11.

VANCLOOSTER, Herman. *Het orgel van de Sint-Germanuskerk te Tienen.* In: *Festival van Vlaanderen, Orgelproject Tienen.* Brussel, 1988, p.8-10.

VANCLOOSTER, Herman. *De restauratie van het Sint-Germanusorgel.* In: *Festival van Vlaanderen, Orgelproject Tienen.* Brussel, 1988, p.11-13.

VANCLOOSTER, Herman. *Orgel, harmonium en positief.* In: *Inventaris van het kunstpatrimonium van de stad Tienen – De kerk van Sint-Germanus.* Tienen, 1996, p.515-523.

wat scherpe kantjes hadden, klinken nu een stuk aangenamer. De tongwerken hebben een mooie egale intonatie en geven mij in het geheel een iets zachtere indruk dan voordien. Dat uit zich vooral in het Grand Jeu. In de discant hoor je dan nog nauwelijks een tongwerk. Door hun niet uitgesproken Frans karakter zijn de tongwerken dan weer meer bruikbaar in Duitse muziek. De nieuwe vox humana, of beter gezegd 'oude' vox humana, klinkt beter dan het vorige exemplaar. De cornet is duidelijk meer afgerond dan voordien en mist toch geen sterkte.

Beneden in de kerk komt de pedaalklank van de grondstemmencombinatie Bourdon 16 en Octaaf 8 vaak te laat. De koppeling met het hoofdwerk blijkt de enige oplossing te zijn, waardoor pedaal en hoofdwerk dan toch een stukje eigenheid moeten prijsgeven. Bovendien kunnen zo ook problemen met de stemvoering ontstaan, zeker als je bedenkt dat de tonen Cis en Dis op hoofd- en rugwerk ontbreken en de toetsen van Cis en Dis gekoppeld zijn aan respectievelijk cis en dis. In grotere plena lukt het wel om het pedaal zonder koppeling met het hoofdwerk te bespelen, al is het aangeraden de registraties zorgvuldig beneden af te luisteren voor een zo goed mogelijke balans tussen pedaal en manueel en een zo groot mogelijke duidelijkheid in een polyfoon stemmenweefsel.

Lange pedaalnoten overstemmen gemakkelijk de middenstemmen terwijl snelle pedaalnoten dreigen geheel verloren te gaan – een probleem van veel orgels, dat naar mijn gevoel in Tienen heel sterk aanwezig is. De Octaaf 8 van het pedaal is vrij zacht gehouden, misschien omdat het pedaal geen gedekt 8 heeft. In tegenstelling tot de grondstemmen is de pedaalmixtuur wel sterk. Sommige tongpijpen zijn op dit moment iets te traag in aanspraak.

Het historisch belang van het orgel moet mijns inziens in de eerste plaats gezocht worden in het laatgotische orgelmeubel. Hierin huist nu een mooi barokorgel met een aanzienlijke hoeveelheid oud pijpwerk. De verrijking met zeven zelfstandige pedaalregisters zal de literatuurkeuze op dit instrument ongetwijfeld beïnvloeden, vooral in de richting van de Duitse barokmuziek. Heel wat manualitermuziek, ook uit andere landen, doet het bovendien uitstekend op dit instrument. Het restauratieproject, waarbij een ruime literatuurkeuze voorop stond, is in die zin zeer geslaagd. En dit is zeker niet het minst te danken aan de recentste werkzaamheden.

Twee Luikse orgels in Noord-Nederland Robustelly in Friesland en Le Picard in Groningen

Kenmerkend voor langzaam gegroeide orgellandschappen is dat tussen de instrumenten die er deel van uitmaken een samenhang bestaat. Wat eerder gebouwd is kan dikwijls begrepen worden als voorstadium van wat later ontstond, of –andersom beschouwd– het later gebouwde is de apotheose, of de nabloei, van wat eerder tot stand kwam. Een ander aspect: orgelbouwers migreren, en de productie in een regio kan invloeden ondergaan vanuit naburige regio's. Deze processen leiden tot het ontstaan van een gevarieerd maar toch organisch samenhangend orgellandschap.

.....
Theo Jellema is docent orgel en muziektheorie aan het Prins Claus Conservatorium te Groningen, docent orgel aan het conservatorium van Zwolle/Arnhem en organist van de Grote of Jacobijnerkerk te Leeuwarden.

De hier geschetste karakteristiek geldt voor de orgellandschappen van de beide ten oosten van het IJsselmeer gelegen noordelijke provincies van Nederland: Friesland en Groningen.

Als verrassingen doen zich in een orgellandschap die orgels voor die er niet organisch inpas- sen, die er als het ware in *gedropped* zijn. Dat verschijnsel doet zich nu (in een tijd met veel kerksluitingen en toegenomen communicatie- en transportmiddelen) veel meer voor dan vroeger. We staan in dit artikel stil bij twee Luikse verrassingen in het uiterste noorden van Nederland: een Robustelly-orgel in Friesland en een Le Picard-orgel in Groningen.

Een tweemaal verhuisd Robustelly-orgel

Het orgel dat al het langst geleden naar Noord-Nederland verhuisde (en dat overigens later nog eens een eindje noordwaarts opschoof), werd door de orgelmakers Pereboom en Leijser in 1874 geleverd aan de hervormde kerk van het dorpje Welsrijp¹ in Friesland (even ten zuidwesten van Leeuwarden). Tot enkele jaren geleden gold het als een zuidelijk orgel uit 1785, gebouwd door een orgelmaker waarvan men de naam niet kende voor een plaats waarvan de naam eveneens in nevelen gehuld was.

Pereboom en Leijser duiken driemaal in Noord-Nederland op.² In 1873 bouwen zij samen met de Friese orgelmaker E.Ypma een orgel voor een katholieke kerk in Bolsward, dan volgt de levering aan Welsrijp, en in 1897 wordt een orgel gebouwd voor een katholieke kerk in de stad Groningen.

De activiteiten in katholieke kerken zijn enigszins verklaarbaar. De katholieken vormden in het noorden een kleine minderheid, van waaruit zeker contacten onderhouden zullen zijn met

het katholieke zuiden. Het behoeft niet te verbazen dat zo in het noorden ook eens een zuidelijke orgelbouwer in beeld komt.

De levering van het gebruikte orgel aan de hervormde kerk in Welsrijp vindt één jaar later plaats dan de nieuwbouw in de katholieke kerk in Bolsward. Kennelijk heeft de Bolswardse activiteit tot een nieuw contact geleid, en opnieuw tot samenwerking met Ypma.

In Welsrijp had het geleverde orgel de volgende dispositie (vermeld volgens de plaatsing op de windladen):³

Grand Orgue	Positif
Prestant 4	Prestant 4
Cornet disc.	Bourdon 8
Bourdon 8	Salicional 8
Flûte 4	Doublette 2
Doublette 2	Mélophone 8
----	Quinte 3
----	----
Montre 8	Flûte 4
Fourniture	Cromhorne 8
Viole di gambe 8	
Trompette 8	

In dit geheel getuigde het een en ander evident van de 19e eeuwse visie op een bruikbaar orgel. Op het Grand Orgue gaat het hier om de Montre en de Viole di gambe, waarvoor oorspronkelijk aanwezige registers hebben moeten wijken, terwijl twee lege slepen op meer gesneuvelde registers wezen.

Op het Positif waren het de Salicional en de Mélophone die de tijdgeest vertegenwoordigden; ook hier was één sleep leeg.

Vóór deze wijzigingen moet de dispositie er

als volgt hebben uitgezien:⁴

Grand Orgue	Positif
Bourdon 8	Bourdon 8
Prestant 4	Prestant 4
Flûte 4	Flûte 4
Nasard 2 2/3	Nasard 2 2/3
Doublette 2	Doublette 2
Tierce 1 3/5	Sesquialtera
Sesquialtera	Fourniture
Fourniture	Cornet
Cornet	Cromhorne 8
Trompette 8	
Clairon 4	
Pedaal	
aangehangen	

Pereboom en Leijser hadden in 1874 (of eerder?) niet alleen de dispositie gewijzigd.

Ze verplaatsten de claviatuur van de achterkant naar de zijkant van het instrument, vernieuwden de mechanieken, de klavieren en de registerknoppen en vergrootten de windladen: in de bas werd Cis toegevoegd, in de discant $\text{dis}^3 \text{ t/m g}^3$. Ruim driekwart eeuw later verhuisde het orgel nogmaals. Het kwam in 1955 terecht in het iets noordelijker gelegen Minnertsga. Daar was in 1947 de hervormde kerk door brand verwoest, waarbij een Hinsz-orgel uit 1778 verloren ging. Na herbouw van de kerk kwam het Welsrijper orgel daarvoor in de plaats. In Welsrijp werd het historische orgel door een nieuw electro-pneumatisch instrument vervangen: een actie die in een historische hervormde kerk in Noord-Nederland een unicum mag heten!

Ter gelegenheid van de plaatsing in Minnertsga zijn werkzaamheden uitgevoerd door de Leeuwarder orgelmakers Vaas en Bron. Die resulteerden onder meer in een nieuw pedaalklavier (C-f; in de Welsrijper situatie was dat CD-f geweest) en drie pedaalregisters.

Het orgel bleek op de nieuwe locatie niet bestand tegen de heteluchtverwarming en werd steeds slechter bespeelbaar.

In 1987 kon worden overgegaan tot een deelrestauratie. Flentrop Orgelbouw (Zaandam) restaureerde de windladen van het Grand Orgue. Het pijpwerk werd daarop ongerestaureerd herplaatst. In afwachting van de tweede restauratiefase werden de windlade en het pijpwerk van het Positif uit het orgel verwijderd.

Die tweede fase kreeg veel later haar beslag dan aanvankelijk was voorzien. Pas in het voorjaar

van 2001 waren de werkzaamheden, ook nu uitgevoerd door Flentrop Orgelbouw, voltooid en op 28 april van dat jaar vond de feestelijke heringebruikneming plaats. Inmiddels had het gerehabiliteerde instrument zijn bescheiden plaats enigszins naar achteren op de orgelgalerij verruild voor een meer passende (en door Robustelly bedoelde) prominente positie in de balustrade. Maar er was meer gebeurd. Op initiatief van de adviseur bij de tweede restauratiefase, Jan Jongepier, werd aan de speurtocht naar de herkomst van het orgel begonnen. Omdat bekend was dat het orgel door Pereboom en Leijser in 1874 aan Friesland was geleverd, lag het voor de hand de herkomst van het instrument daar te zoeken waar deze firma rond dat jaar een nieuw orgel had geleverd. Zo kwam als vanzelf Vreeren in beeld: daar moest het orgel hebben gestaan. In Vreeren bleek iedere eventueel nog aanwezige twijfel te worden weggenomen. De orgelbalustrade daar vertoonde dezelfde stilistische kenmerken als de kas van het orgel van Minnertsga, en bovendien was het middenstuk daarvan duidelijk later gemaakt, ongetwijfeld om het gat te dichten dat het verdwenen orgel had achtergelaten. Was hiermee één vraagteken met betrekking tot het orgel verdwenen, ook het andere raadsel werd opgelost: studie van de factuur van het

- 1 historische informatie werd ontleend aan de bijdrage van Jan Jongepier aan de brochure *Kerk en orgel van Minnertsga*. Minnertsga 2001. Tevens maakte ik dankbaar gebruik van aanvullende door Jongepier verstrekte informatie.
- 2 JESPERS, Frans & VAN LOO, Henk & REIJNAERDTS, Ton. *Pereboom & Leijser*. Maastricht, 1998.
- 3 JONGEPIER, Jan. *Friesland's Orgelpracht*. Sneek, 1971.
- 4 mededeling Jan Jongepier

Minnertsga, het Robustelly-orgel uit 1785 met verfijnde Lodewijk XVI-ornamentiek.

Fotografie: Johan Sjoukema

5 historische informatie werd ontleend aan: BOUMAN, A. *De Orgels in de Grootte of Martinikerk te Groningen*. Amsterdam, 1941, en aan een bijdrage van de hand van EDSKES, C.H. in het programmaboekje van de orgelconcerten in de Groninger Martinikerk in de zomer van 2002.

6 Bouman vermeldt een Trompette. Dit is stilistisch onwaarschijnlijk. Ook Edskes vermeldt dat de Trompette geen oorspronkelijk register, maar een omgebouwde Cromhorne is.

pijpwerk en de schrijfwijze van de toonnamen wees eenduidig in de richting van de orgelbouwer Guillaume Robustelly. Sinds 2001 is de dispositie als volgt: (volgorde op de lade)

Gand Orgue [C-g³]	Positif [C-g³]	Pédale [C-c¹]
	<i>in de onderkas</i>	<i>in een eigen kas achter de G.O.- en Pos.kas</i>
Prestant 4	Prestant 4	Soubasse 16
Cornet IV disc.	Bourdon 8	Octavebasse 8
Bourdon 8	Flûte 4	Octavebasse 4
Flûte 4	Doublette 2	
Doublette 2	Salicional 8	
Nasard 2 2/3	Mélophone 8	
Tierce 1 3/5	Nasard 2 2/3	
Sesquialtera II	Fourniture III	
Fourniture IV	Cromhorne 8	
Montre 8		
Trompette 8		
<i>Manuaalkoppel</i>		
<i>Pedaalkoppel</i>		

Sesquialtera-samenstelling

C I ^{1/3} 4/5
c¹ 2 ^{2/3} I ^{3/5}

Cornet-samenstelling

4 2 ^{2/3} 2 I ^{3/5}

Fourniture-samenstellingen:

Positif

C 1/2 1/3 1/4
c 2/3 1/2 1/3
c¹ I ^{1/3} I 2/3
c² 2 I ^{1/3} I
dis³ 2 I ^{1/3} I ^{1/3}

Grand Orgue

in 1955

C I 2/3 1/2
c I ^{1/3} I 2/3
c¹ 2 ^{2/3} 2 I ^{1/3}
c² 4 2 ^{2/3} 2

in 2001

I 2/3 1/2 1/3
I ^{1/3} I 2/3 1/2
2 ^{2/3} 2 I ^{1/3} I
4 2 ^{2/3} 2 I ^{1/3}

Daarmee bracht deze restauratie op het Grand Orgue drie Robustelly-registers als reconstructies terug: Nasard, Tierce en Sesquialtera. Bovendien herkreeg de Fourniture zijn vier-sterke samenstelling. De Viole di gambe van Pereboom en Leijser verdween. De Montre die zij maakten (deels van oud pijpwerk) en die een hoogst

merkwaardige plaats vond tussen de Fourniture en de Trompette, bleef.

Op het Positif werd minder gereconstrueerd (alleen de Fourniture) en meer Pereboom en Leijser bewaard (Salicional en Mélophone). Het Pedaal, dat door Vaas en Bron in 1955 nieuw werd gemaakt, bleef (met een iets gereduceerd aantal toetsen) gehandhaafd.

De oorspronkelijke toonhoogte was a' = 415 Hz. In 1874 vond door opschuiven van het pijpwerk 'normalisatie' tot a' = 440 Hz plaats. De situatie 1874 is in 2001 gecontinueerd.

Een tweemaal verhuisd Le Picard-orgel

In het licht van de nooit geheel afwezige rivaliteit tussen de twee noordelijke provincies is het een gunstige schikking van de historie dat ze Friesland een Robustelly- en Groningen een Le Picard-orgel heeft doen toekomen.

Met Groningen wordt zowel Nederlands noord-oostelijke provincie aangeduid als de hoofdstad van die provincie. In die hoofdstad bleven twee grote middeleeuwse kerken bewaard. In één ervan, de Martinikerk, werd het Le Picard-orgel in 1939 als koororgel geplaatst.⁵ Een kleine tweehonderd jaar eerder (vermoedelijk in 1742 of kort daarna) was het gebouwd als een tweeklaviers werk met zo'n 20 registers voor het Sint Elisabethsklooster te Nunhem vlakbij Roermond, dat toen onder het prinsbisdom Luik viel. Ten tijde van de Franse revolutie werd het Nunhemse klooster opgeheven. Voor het orgel betekende dit weliswaar niet het einde, maar wél zouden vanaf dat moment Grand Orgue en Positif (in de Nunhemse situatie een rugpositief) gescheiden wegen gaan. Het Grand Orgue ging naar de kerk van Roggel, het Positif kwam in de parochiekerk van Heythuysen terecht. Daar ging het als zelfstandig instrument fungeren. Uiteraard werd in het kader van deze emancipatie een onderbouw met daarin een claviatuur (manueel en kistpedaal) toegevoegd. De oorspronkelijke dispositie van dat Positif was vermoedelijk:

Positif

Bourdon 8
Prestant 4
Flûte 4
Nasard 2 2/3
Doublette 2
Tierce 1 3/5
Larigot 1 1/3
Cornet III disc.
Fourniture III
Sesquialtera II
Cromhorne 8⁶

Toen in 1847 de kerk van Heythuysen werd vergroot, en daarmee ook de plaats van het orgel veranderde, nam men de gelegenheid te baat om de klavieromvang te vergroten (C,D-d³ werd C,D-g³) en de dispositie te moderniseren. Sesquialtera, Nasard en Tierce stonden hun plaats af aan een nieuw drietal: Montre 8, Bourdon 16 en Salicional 8 disc. De Cromhorne werd omgewerkt tot Trompette. Onbekend is wie deze werkzaamheden verrichtte.

De aanzienlijke *facelift* die het orgel onderging, vereiste nogal wat creativiteit. De grootste pijpen van de Bourdon 16 moesten buiten het orgelmeubel een plaats vinden. Wilde de nieuwe Montre zijn naam met recht dragen, dan dienden daarvan zoveel mogelijk pijpen in het front te staan. Dit werd gerealiseerd door de oude frontpijpen van de Prestant tot binnenpijpen te maken. Doordat de nieuwe frontpijpen groter waren dan de oude (de grootste was nu D van de Montre), moesten niet alleen de grootste worden verkropt, maar moest hun aantal ook worden gereduceerd.

Voor het oude frontschema

5 7 5 7 5

kwam het aanmerkelijk grovere en esthetisch niet overtuigende

3 5 4 5 3

in de plaats.

De verhuizing van dit instrument van het zuidoosten naar het noordoosten van Nederland kreeg zijn beslag in het jaar 1939. In Heythuysen kon men niet langer weerstand bieden aan het verlangen een groter en moderner instrument te bezitten, en in de Groninger Martinikerk was behoefte aan een klein orgel voor de diensten in het koor.

Voor de overplaatsing en restauratie van het orgel tekende de firma Verschuieren, gevestigd in

de plaats waar het instrument bijna anderhalve eeuw geklonken had. De dispositie zoals die in 1847 geworden was, werd gehandhaafd. Slechts de bas van de Bourdon 16 verhuisde van het manuaal naar een nieuwe pneumatische pedaallade. De merkwaardige volgorde van de registers op de lade (in onderstaande opsomming afleesbaar) documenteert hoe deze dispositie in twee 'bouw-fases', 1742 en 1847, tot stand kwam:

Manuaal [C,D-g³]

Montre 8
Salicional 8 disc.
Cor de nuit 8
Prestant 4
Doublette 2
Cornet III disc.
Flûte 4
Bourdon 16 disc.
Larigot 1 1/3
Trompette 8 (b/d)
Fourniture III
Pedaal [C-d¹] (permanent gekoppeld)
vóór 1939: kistpedaal [C,D-c]
Soubasse 16
Tremblant doux

Groningen, Martinikerk, het Le Picard-orgel (ca. 1742) met uitbundig Lodewijk XV-snijwerk.

Fotografie: studio Vincenti.

Gepoogd werd de optische werking van het front te verfraaien door toevoeging van twee loze pijpen, waardoor het volgende beeld ontstond:
4 5 4 5 4

Toen in 1960 met de restauratie van de Martini-kerk werd begonnen in het koor, brak voor het orgel een doornroosjeslaap aan. Daaruit werd het pas zo'n 40 jaar later wakker gekust. Opnieuw werden de restauratie en de herplaatsing uitgevoerd door de firma Verschuieren. Adviseur was Cor Edskes.

Uit de dispositie verdwenen de discantregisters Bourdon 16 en Salicional. Dat maakte de reconstructie mogelijk van Nasard en Sesquialtera, die tot 1847 hun bijdrage hadden geleverd aan het klankpalet. Er werd afgezien van het reconstrueren van een Tierce.

Eén stem uit 1847, de Montre, kon daarmee behouden blijven; deze kreeg nu een plaats in de orgelkas, zodat de Prestant weer frontregister kon worden. De oorspronkelijke frontindeling keerde daarmee terug.

Uit de situatie 1847 werd de manuaalumfang C,D-g³ gerespecteerd, uit de situatie 1939 de pedaalumfang C-d'.

De oorspronkelijke toonhoogte (a = 415 Hz), die later was 'genormaliseerd' tot ca. 440 Hz, keerde terug.

Van de verdere werkzaamheden zijn vermeldenswaard:

- het terugbrengen van de ventielkast naar haar oorspronkelijke plaats achter onder de windlade (was sinds 1847 voor onder de windlade)
- het vervangen van de pneumatische pedaallade door een mechanische
- het reconstrueren van de oorspronkelijke Fourniture-samenstelling.

De dispositie is nu (in volgorde op de lade):

Manuaal

Prestant 4
Bourdon 8
Montre 8
Doublette 2
Cornet III disc.
Flûte 4
Nasard 2 2/3
Larigot 1 1/3
Sesquialtera
Trompette 8
Fourniture
Pedaal (permanent aangehangen)
Sousbasse 16
Tramblant

Sesquialtera-samenstelling

C	I	1 ^{1/3}	4/5
c ¹	2	2 ^{2/3}	I 1 ^{1/3}

Cornet-samenstelling

2 ^{2/3}	2	I 3/5

Fourniture-samenstellingen

in 1939				in 2002			
C	I	2/3	1/2	I	2/3	1/2	
c	I 1/3	I	2/3				
c ¹	2	I 1/3	I	2	I 1/3	I	
c ²	4	2 2/3	2	2 2/3	2	I 1/3	
c ³	8	5 1/3	4	4	2 2/3	2	

Parallelen en verschillen in 18e-eeuwse Luikse concepten

We kunnen de beide Luikse orgels waaraan we hier aandacht schenken, als familieleden van elkaar beschouwen. Werd het Groningse orgel gebouwd door Jean-Baptiste le Picard of zijn broer Jean-François, het orgel van Minnertsga ontstond onder de handen van Guillaume Robustelly, die een leerling van eerstgenoemde was. Wie in Noord-Nederland opgroeide met orgels van Schnitger en Hinsz, beschouwt zulke instrumenten al te gemakkelijk als 'klassiek Frans'. Dat ligt voor de hand door veel aspecten in de dispositieopbouw die zowel de Franse als de Luikse traditie kenmerken. Toch zijn er evidente verschillen. In dit kader valt vooral het 'Luikse' register Sesquialtera op dat het mogelijk maakt aan het Plein Jeu een aantrekkelijke (en 'on-Franse') tertskleur toe te voegen.

Robustelly's disposities volgen geen standaardpatroon. Vergelijking van de oorspronkelijke disposities van een aantal tweeklaviersinstru-

menten: Herent (1770), Langdorp (1781), Minnertsga (1785) en Wakkerzeel (ca.1785) op een aantal punten levert een divers beeld.

Plein Jeu-vulstemmen

HERENT

G.O. Sesquialtera + Fourniture

POS. Cymbale

LANGDORP

G.O. Sesquialtera + Fourniture

POS. Mixture

MINNERTSGA

G.O. Sesquialtera + Fourniture

POS. Sesquialtera + Fourniture

WAKKERZEEL

G.O. Sesquialtera + Fourniture

POS. Sesquialtera + Fourniture

Cornet

Steeds op beide manualen aanwezig

Tongwerken

HERENT

G.O. Trompette + Voix humaine

POS. Cromhorne

LANGDORP

G.O. Trompette + Voix humaine

POS. Cromhorne

MINNERTSGA

G.O. Trompette + Clairon

POS. Cromhorne

WAKKERZEEL

G.O. Trompette + Cromhorne

POS. Voix humaine

Parallellen en verschillen in de 19e-eeuwse lotgevallen

In de 19^e eeuw raken de klankkarakters van deze orgels in conflict met de tijdgeest.

De basis van de klank wordt als te zwak, de klankkroon als overdadig beleefd.

Het is boeiend te zien hoe de ingrepen in de tweede helft van de 19^e eeuw in de dispositie van het orgel van Vreeren/Welsrijp/(Minnertsga) en dat van Nunhem/Heythuysen/(Groningen) tot vergelijkbare resultaten leiden:

Grand Orgue

Nunhem/Heythuysen/(Groningen)

Vreeren/Welsrijp/(Minnertsga)

16

8 / 8 / 8

8 / 8 / 8

4 / 4

4 / 4

2

2

1 1/3

Fourniture

Fourniture

Cornet

Cornet

tongwerk

tongwerk

Men kan zich erover verbazen dat in het Le Picard-orgel (Nunhem/Heythuysen) de 1^{1/3} behouden bleef; het register kan laat in de 19^e eeuw nauwelijks sympathie ondervonden hebben.

Wellicht heeft men datgene wat niet 'in de weg stond' gewoon laten staan, terwijl men in Vreeren/Welsrijp wat dit betreft daadkrachtiger te werk ging. De twee open plaatsen in Minnertsga op het Grand Orgue tot de laatste restauratie wijzen daarop.

Van beide orgels wordt in de 19^e eeuw de klavieromvang vergroot. Dat zal de orgelmakers wel enige hoofdbrekens gekost hebben.

Bij het Le Picard-orgel kon een klassieke opstelling van het pijpwerk behouden blijven. De extra cancellen zijn in de discant toegevoegd aan C- en Ciskant, en zetten de piramidale lijnen voort. De opstelling op de lade is nu (waargenomen vanaf de frontzijde):

D E Fis Gis Bes | fis³-c B-g³ | A G F Es C

In het Robustelly-orgel is voor de plaatsing van het aanvullende kleine pijpwerk in het Grand Orgue een andere oplossing gekozen dan in het Positif.

Dat is een logische consequentie van het verplaatsen van de claviatuur van midden achter naar (vanuit de kerk gezien) links opzij.

Op het niveau van het Positif, dat een onderpositief is, bevinden zich de klavieren. Een deel van de ruimte daarachter is dus voor het regeerwerk bestemd. Alleen daarom al moest bij het Robustelly-orgel de symmetrie worden opgeofferd. De oude Positif-windlade ligt in de nieuw ontstane situatie niet meer in de as van de orgelkas maar vanuit de kerk gezien verder naar rechts. In de beperkte ruimte die rechts in de kas (dus tegenover de claviatuurzijde) overbleef, kon het aanvullende pijpwerk een plaats vinden.

Cancelvolgorde Positif

(waargenomen aan de frontzijde):

cis³-Cis | C-c³ | d³-g³

Doordat de oorspronkelijk ontbrekende Cis op de oude lade werd bijgeplaatst, kwam men in de discant nu één cancel tekort. De kleine aanvullingslade begint daarom bij d³, niet bij dis³.

Bij het Grand Orgue, waarvan de windlade ver boven de claviatuur ligt, deed zich de plaatsingsproblematiek niet voor. Daar bevindt het aanvullende pijpwerk zich in het midden.
Cancelvolgorde Grand Orgue (frontzijde)
C-c3 | d3-g3 | cis2-Cis

Parallelen en verschillen bij de verhuizingen in de 20e eeuw

Rond het midden van de twintigste eeuw krijgen beide orgels hun huidige plaats. Ze worden gedemonteerd, ze verhuizen, ze worden aangepast aan de nieuwe situatie en weer opgebouwd. Het ene instrument (het grootste) blijft een dorpsorgel, het andere wordt gepromoveerd tot koororgel in een monumentale stadskerk. Het ene wordt uitsluitend als begeleidingsinstrument beoordeeld, het ander veel meer ook als 'een klein kunstwerk'.⁷

Van de zorg voor het orgel als artistiek object, die in de Groninger situatie een rol speelt, getuigt de opdracht aan de restaurateur om de intonatie bij te werken 'in het Rococo-klankkarakter',⁸ maar de gegroeide dispositie wordt gerespecteerd (alleen de bas van de 16' verhuist). Er is zorg voor de optische werking: daarom worden in de zijtorens frontpijpen bijgeplaatst.

Bij de verhuizing van het Robustelly-orgel naar Minnertsga zal de aandacht vooral zijn uitgegaan naar het toe te voegen vrij pedaal. Ook hier wijzigt men de dispositie niet; lege plaatsen op de lade blijven leeg. Optisch is in de nieuwe situatie zelfs sprake van verlies. Het als balustradeorgel geconcepioneerde instrument krijgt een nieuwe onderbouw en wordt enigszins naar achteren op de galerij geplaatst.

Parallelen bij de recente restauraties

Wie zich een beeld vormt van de 'levensloop' van de twee Luikse orgels in de laatste 70 jaar, valt het op dat hun lotgevallen treffend de ontwikkeling van de restauratiefilosofie illustreren.

Was bij de verplaatsingen in resp. 1939 en 1956 reconstructie van oorspronkelijke disposities *nog niet* aan de orde, een halve eeuw later was deze optie *niet meer* aan de orde.

Het is juist in de tussenliggende periode geweest dat men ten aanzien van veel instrumenten bijna

zonder discussie als vanzelf voor reconstructie koos.

Sinds enige decennia ligt in het denken over uitgangspunten van restauratie het accent veel meer op het behoud van de gegroeide situatie.

Kan men zich enerzijds verheugen over het feit dat 19e-eeuws pijpwerk niet meer zomaar verdwijnt, anderzijds kan behoud van aan het oorspronkelijk concept vreemde elementen er ook toe leiden dat uiteindelijk een instrument blijft bestaan waarbinnen de muzikale samenhang is verstoord.

Niet in de laatste plaats zijn orgels muziekinstrumenten.

Hoe klinken de orgels van Groningen en Minnertsga en welke bijdrage leveren de 19e-eeuwse elementen aan hun klankbeeld?

Klank

Wie de twee orgels beluistert en bespeelt, wordt getroffen door het hoge niveau van de restauraties.

De klank van beide instrumenten heeft een breed scala van kwaliteiten, dat loopt van de stille intimiteit van 8' en 4' fluiten tot een aanstekelijke brilliance in de plena in Grand Jeu- en Plein Jeu-variant.

Beide orgels inspireren de speler door een tractuur die een genuanceerd toucher mogelijk maakt. Daarbij krijgt men ook nog de prachtig klinkende ruimtes cadeau.

In de grote dorpskerk van Minnertsga, waar het orgel wekelijks dient om de gemeentezang te begeleiden, is het zinvol dat het vrij pedaal gebleven is, al kan men bij literatuurspel ook vaststellen dat klankkwaliteit en aanspraakarakteristiek van het pijpwerk uit de jaren 50 van de 20e eeuw achterblijven bij die van het manuaalpijpwerk. De gebruikswaarde van Mélophone en Salicional is wel heel gering. Noch het klankkarakter, noch het bescheiden pianissimo van beide stemmen laat zich verbinden met het vitale Robustelly-geluid.

Ook in Groningen trekken 18e en 19e eeuw niet zo gemakkelijk samen op.

De kern van het oude Plein Jeu wordt daar gevormd door de Prestant, die een prachtig fluté-karakter heeft. Deze Prestant wordt perfect ondersteund door de Bourdon, maar niet door de jongere Montre, die een strijkend karakter heeft.

7 BOUMAN, A. *De Orgels in de Grootte of Martinikerk te Groningen*. Amsterdam, 1941. Keuringsrapport 1939 p. 106.

8 BOUMAN, A. *De Orgels in de Grootte of Martinikerk te Groningen*. Amsterdam, 1941. Bestek 1939, p. 106.

De Montre voldoet wél alleen of gecombineerd met Bourdon en eventueel Flûte. Het orgel verandert dan als een kameleon van kleur. De souplesse van de klank en de royale akoestiek van het koor van de Martinikerk inspireren dan tot geluiden waarvan de tijdgenoten van Le Picard verbijsterd zouden zijn geweest.

Bij zo overtuigende artistieke resultaten als in Minnertsga en Groningen bereikt zijn, wil kritische reflectie over gemaakte keuzes niet meer zijn dan een kanttekening. Belangrijker is de vaststelling dat in Noord-Nederland twee orgels weer tot klinken gebracht zijn die beschouwd kunnen worden als kostbare parels. In alle opzichten glansrijke instrumenten!

Groningen, Martinikerk, Le Picard-orgel, ca. 1742. Fotografie: studio Vincenti

Belgische orgelmuziek uit de 19de eeuw

Bibliotheek Koninklijk Conservatorium Antwerpen [1]

In 1997 publiceerde Orgelkunst een eerste deel van de inventaris van Belgische orgelpartituren uit de 19de eeuw die zich in de muziekbibliotheken van Vlaanderen bevinden. Na de Koninklijke Bibliotheek Albert I (Brussel) en de bibliotheken van de Koninklijke Conservatoria te Brussel en Gent is thans de bibliotheek van het Antwerps conservatorium aan de beurt. Dank aan Anna Pensaert en Jan Dewilde, respectievelijk voormalig en huidig bibliothecaris voor de verleende gastvrijheid en hulp bij het tot standkomen van deze werkenlijst.

Agemans, A. [? - † 1873]

- 11 stukjes voor orgel of harmonium.
Gheel, J. Cremers-De Kepper, 1869.

TO 158745

- *Quatre Pièces pour orgue ou pour harmonium.*
Liège, L. Muraille, z.d., 1.406.4.

TO 73.109

Anacker, A.E.

Andante cantabile & andante.

Zie les organistes célèbres cahier V.

TO 73.104

Bellens, Jozef [1876 - ?]

- *Offertoire (melodie), postlude.*

In: J. JOUBERT, *Les maîtres contemporains de l'orgue.* Senart-Roudanez-[et al.], SR. 2954. Paris [etc.], cop. 1912. Dl. III, p. 14-19.

TO 1.818

Benoit, Peter [1834 - 1901]

- *Ave Maria.*

In: J. CALLAERTS, *Album de 30 transcriptions d'œuvres de Maîtres classiques et modernes op. post.*

Brussel, Schott Frères, 1908, p. 78-79, S.F. 5308

TO 10.244 | TO 130.541 | TO 28.755

- *Plechtige Optocht (1871) uit het orkest bewerkt voor orgel door Willem de Latin.*

Brussel, Nationale Muziekdrukkerij, z.d., A.M. 16

TO 73.075 | TO 73.074

- *Plechtige optocht (1871) voor orgel en orkest.*

Zie VU: Benoit Peter, orkestpartituren band 21

TO 15.766

Bogaerts, P.C.C & Duval, Edmond

- *Manuel de l'Organiste ou Accompagnement diatonique des Chants Liturgiques les plus usuels.*

[Autografische opdracht: "à Monsieur le professeur Tilborgs, hommage des auteurs"], Malines, H. Dessain, 1868

TO 103.910

Callaerts, Joseph [1830-1901]

- 1. *Pastorale op.20*, 2. *Méditation op. 20*, 3. *Marche solennelle op.20*, 4. *Adoration op.21*, 5. *Canzona op.21*, 6. *Sortie solennelle op.21*, 7. *Prière op.22*, 8. *Petite fantaisie op.22*, 9. *Marche nuptiale op.22*, 10. *Cantilène op.23*, 11. *Communion op.23*, 12. *Toccata op.23*, 13. *Mélodie op.28*, 14. *Invocation op.28*, 15. *Marche de Fête op.28*, 16. *Toccata op.29*, 17. *Offertoire op.29*, 18. *Marche funèbre op.29*, 19. *Prière op.30*, 20. *Allegro giocoso op.30*, 21. *Marche triomphale op.30*, 22. *Elégie op.31*, 23. *Bénédiction nuptiale op.31*, 24. *Scherzo op.31*. Brussel, Schott Frères, z.d., S.F. 4420-4421-4422-4223-4456-4457-4458-4459. TO 77.620

- 12 *Pièces pour orgue:*

1ère serie: opus 20 - 1ère livraison 1. *Pastorale*, 2. *Méditation*,

3. *Marche solennelle*, opus 21. 2ème livraison: 4. *Adoration*, 5. *Canzona*, 6. *Sortie Solennelle*, opus 22: 3ème livraison: 7. *Prière*, 8. *Petite fantaisie*, 9. *Marche nuptiale*, 4ème livraison: 10. *Cantilène*, 11. *Communion*, 12. *Toccata final*.

2ème serie :op.28 - 5ème livraison: 1. *Mélodie*, 2. *Invocation*, 3. *Marche de Fête*, op. 29 - 6ème livraison: 4. *Toccata*, 5. *Offertoire duo*, 6. *Marche funèbre*, op. 30 - 7ème livraison: 7. *Prière* 8. *Allegro Giocoso*, 9. *Marche Triomphale*, op. 31 - 8ème livraison: 10. *Elégie*, 11. *Bénédiction nuptiale*, 12. *Scherzo*.

Brussel, Schott Frères, z.d., S.F. 4456.

TO 28.760 (1-2)

- 12 *Pièces pour orgue*. Series 1-2.

Brussel, Schott Frères, z.d.

TO 28.760 (1-2)

- 15 *improvisations op. 1* "Hommage à Mr. J. Lemmens", Paris, Heugel & Cie, z.d., H. 2756.

TO 55.909 | TO 119.445 | TO 77.615 | TO 77.605

- *Intermezzo.*

In: *The Organist's Repertoire: works of favorite Authors, carefully revised and provided with registration by W.T. Best, S.P. Warren, W.J. Westbrook, and others.* New York, G. Schirmer, 1898, 14.589. TO 15.676 | TO 28.761

- 6ème livraison: 16. *Toccata*, 17. *Offertoire, Marche funèbre*, op.29.

Brussel, Schott Frères, z.d.

TO 131.895

- *Allegro*

- [manuscript] (schets)
TO 60.918
- *Allegro vivo*
- [manuscript] (schets), 6 blz.
TO 60.917
- *Benedictus* (messe), blz. 65
- *Variations sur l'hymne national anglais*.
blz. 70. In: *Album de trente transcriptions d'oeuvres de maîtres classiques et modernes pour orgue par Jos. Callaerts (œuvres posthumes)*,
Brussel, Schott Frères, 1908, S.F. 5308.
[met biografie + Foto van Callaerts door Schott Frères]
TO 10.244 | TO 130.541 | TO 28.755
- *Cinq Pièces (œuvres posthumes): 3 versets de procession, Méditation, Mélodie, Capriccio, Fantaisie*.
Brussel, Schott Frères, ©1908, S.F. 5309
TO 793 | TO 73.755 | TO 131.895
- *Concerto*.
(1885) voor orgel met begeleiding van groot orkest, partituur en solopartij : manuscript / partijen : kopijen.
To 60.912 (1-31)
- *Concerto pour orgue avec accompagnement de grand orchestre*.
Brussel, Schott Frères, z.d., [orgelpartij en pianoreductie],
S.F. 5379
TO 28.759 | TO 77.606 | To 77.607 | TO 131.895
- *Deuxième sonate en la majeur*
[manuscript]
TO 60.878
- *Deuxième sonate (en la majeur)*.
Brussel, Schott Frères, ©1908, S.F. 5272.
TO 73.756 | TO 77.613 | TO 77.614 | TO 131.895
- *Fragment voor orgel*.
[manuscript]
TO 60.916
- *Grande Fantaisie de Concert. Op. 5*.
Brussel, Schott Frères, z.d., S.F. 1451.
TO 73.754 | TO 77.619 | TO 131.895
- *Intermezzo voor orgel*.
[manuscript]
TO 60.876
- *Morceau de concert (offertoire)*.
Brussel, Schott Frères, z.d., S.F. 5355
TO 28.758 | TO 77.608 | TO 77.609 | TO 131.895
- *Pièces pour orgue: Allegro giocoso op.30*.
(orgelpartij) [manuscript]
TO 60.887
- *Pièces pour orgue: Communion op.31*
(orgelpartij) [manuscript]
TO 60.884
- *Pièces pour orgue: Elegie op.31*
(orgelpartij) [manuscript]
TO 60.883
- *Pièces pour orgue: Invocation op.28*
[manuscript]
TO 60.881
- *Pièces pour orgue: Marche de fête op.28*
- [manuscript]
TO 60.880
- *Pièces pour orgue: Marche funèbre op.29*.
[manuscript]
TO 60.874
- *Pièces pour orgue: Marche funèbre (Trauermarsch) op.29*.
[manuscript]
TO 60.875
- *Pièces pour orgue: Marche triomphale op.30*.
[manuscript]
TO 60.888
- *Pièces pour orgue: Mélodie op.28*.
[manuscript]
TO 60.882
- *Pièces pour orgue: Offertoire op.29*.
[manuscript]
TO 60.873
- *Pièces pour orgue, Op. 21 (deuxième livraison): 1. Adoration, 2. Canzona, 3. Sortie solennelle*.
Brussel, Schott Frères, z.d., S.F. 4221.
TO 112.313
- *Pièces pour orgue: Prière op.30*.
[manuscript]
TO 60.886
- *Pièces pour orgue: Scherzo op.31*.
[manuscript]
TO 60.885
- *Pièces pour orgue: Toccata op.29*.
[manuscript]
TO 60.872
- *Première sonate en ut mineur*.
Brussel, Schott frères, © 1908, S.F. 5271.
TO 77.616 | TO 77.617 | TO 131.895
- *Six morceaux: 1. Graduel I, 2. Graduel II, 3. Aspiration, 4. Epithalame, 5. Fragment symphonique, 6. Elévation*.
Brussel, Schott Frères, z.d., S.F. 5378
TO 77.612 | TO 77.618
- *Sonate nr.1*
[manuscript]
TO 60.879
- *Sonate nr. 3*
(1882) [manuscript]
TO 60.877
- *Symphonie pastorale*.
Brussel, Schott Frères, z.d., S.F. 5356.
TO 28.757 | TO 77.610 | TO 77.611 | TO 131.895
- *Variations sur l'hymne national anglais. In: Album de 30 transcriptions d'oeuvres de Maîtres classiques et modernes op. post*.
Brussel, Schott Frères, 1908, p. 70-75.
TO 10.244 | TO 130.541 | TO 28.755
- Ceuppens, Fr.**
- *Graduels et offertoires*.
In: *Lauré musicale, 2e série, 4e livraison*.
Brussel, J.B. Katto, z.d., J.B.K. 1646
TO 77.627

- *Trois Elévations op.18*

In: *L'aurora musicale, 2e série, 14e livraison.*

Brussel, J.B. Katto, z.d., J.B.K. 1708

TO 77.628

Coppens, J.B.

- *Trois Préludes.*

In: *L'aurora musicale, 2e série, 16e livraison.*

Brussel, J.B. Katto, z.d., J.B.K. 1722

TO 77.602

Couwenbergh, Hilaire Victor (1854 - (?) 1899)

- *Quinze pièces pour orgue, op. 63.*

Liège, Leopold Muraille, z.d., 559-23.

TO 158683 | TO 77603

- *Quinze Pièces sur des motifs liturgiques op. 63: 1.Asperges me; 2.Vidi aquam; 3.Ad te levavi; 4.Sacerdotes tui, 5.Ave Maria,*

6.Exultavit cor meum, 7.Lux aeterna, 8.Pie Jesu, 9.Regina coeli,

10.Creator alem, 11.O Filii, 12.Ave Regina coelorum, 13.Ite Missa

est (de Angelis), 14.Te Deum laudamus, 15.Iste confessor, Hymnus.

Liège, L. Muraille, z.d.

TO 77.603

- *Compositions op.36 [deel 1]: 1.Adoration, 2.Communion, 3.Bénédiction, 4.Prélude, 5.Andante, 6.Benedicamus Domino, 7.Ite missa est, 8.Marche religieuse.*

Averbode, abdij, z.d.

TO 729

- *Compositions op.40 [deel 1]: Suite Symphonique pour Grand Orgue.*

Averbode, abdij, z.d.

TO 730

D'Hooghe, Bernardin

- *Alleluia Pascal.*

Brussel, Breitkopf & Härtel, z.d.

TO 493

D'hulst Adolf (1851 - 1916)

- *Communion et Elevatio.*

Gand, Mme. G. Beyer, 266, s.d.

TO 178428

- *Etudes à 3 parties pour orgue sans pédales.*

Gent, E. Teerlinck, nr. 67, T.67.G

TO 158755

- *1.Prélude, 2. Elévation, 3.Offertoire, 4.Communion, 5.Postlude.* In: J.

JOUBERT. *Les maîtres contemporains de l'orgue.* Senart-Roudanez-

[et al.], SR. 2954. Paris [etc.], cop. 1914. Dl. V, p. 120-123.

TO 1.307

- *Etudes à trois parties pour orgue sans pédales.*

Gand, E. Teerlinck, z.d.

TO 158755

- *Orgel Symphonie.*

A. D'Hulst, z.d., 1620 D

TO 77.597

- *Quatorze Etudes à 2 parties op.3 pour orgue.*

Gent, A. d'Hulst, z.d.

TO 131.356

- *Wiegelied*

(1902). [Geschreven kopie]

TO 131.401

Daneau, Nicolas (1866 - ?)

- *Air (lied flamand).*

In: J. JOUBERT. *Les maîtres contemporains de l'orgue.* Senart-Roudanez-[et al.], SR. 2954. Parijs [etc.], cop. 1914. Dl. V, p.60.

TO 1.307

- *Prélude et fugue.*

In: J. JOUBERT. *Les maîtres contemporains de l'orgue.* Senart-Roudanez-[et al.], SR. 2954. Paris [etc.], cop. 1914. Dl. VIII, p. 15-23.

TO 1.310

Danneels, Charles Marie (1853 - 1929)

- *Cinq pièces.*

Brussel, Schott Frères, z.d., S.F. 4120.

TO 456

De Boeck, August (1865 - 1937)

- *Allegro con fuoco.*

(1893) voor orgel en orkest [manuscript] [orkestpartituur]

TO 34.605

- *Allegro con fuoco.*

(1896). Brussel, Breitkopf & Härtel, z.d.

TO 131.407

- *Allegro con fuoco.*

(Brussel, 10 juni 1896) [manuscript]

TO 34.604

- *La Brabançonne: transcription pour grand orgue, harmonium ou orgue sans pédales.*

Brussel, J. Pletinckx, z.d., 3170.

TO 73.072 | TO 73.750

- *La Branbançonne. Transcription pour grand orgue, harmonium ou orgue sans pédales.*

Bruxelles, maison Beethoven, z.d., J.P. 481.

TO 91.741

- *Marche nuptiale.*

Bruxelles, Schott Frères, z.d.,

TO 131.406

- *Trois pièces: 1. Prélude, 2. Andante, 3. Allegretto.*

Brussel, Schott Frères, z.d., S.F. 4647.

TO 64.424 | TO 73.080 | TO 131.895 | TO 182.441 |

TO 131.895

De Bondt, Louis (1877 - 1920)

- *Canon en la mineur.*

In: J. JOUBERT. *Les maîtres contemporains de l'orgue.* Senart-Roudanez-[et al.], SR. 2954. Paris [etc.], cop. 1914. Dl. VII, p. 45.

TO 1.309

De Greef, Arthur (1862 - 1940)

- *Petit prélude.*

In: J. JOUBERT. *Les maîtres contemporains de l'orgue.* Senart-Roudanez-[et al.], SR. 2954. Paris [etc.], cop. 1914. Dl. V, p. 103-104.

TO 1.307

De Hovre, Arthur (1868 - 1928)

- *Cantilène.*

In: J. JOUBERT. *Les maîtres contemporains de l'orgue.* Senart-Roudanez-[et al.], SR. 2954. Paris, cop. 1914. Dl. VIII, p. 114-115.

TO 1.310

- *Fugue.*

In: J. JOUBERT. *Les maîtres contemporains de l'orgue.* Senart-Rou-

danez-[et al.], SR. 2954. Paris, cop. 1914. Dl. VIII , pp. 117-121.

TO 1.310

- Prière, Andante.

In: J. JOUBERT. *Les maîtres contemporains de l'orgue*. Senart-Roudanez-[et al.], SR. 2954. Paris [etc.], cop. 1914. Dl. V, p.

TO 1.307

- Thème et variations pour grand orgue [manuscript]

TO 15.091

- Thème et variations pour Grand Orgue. Gent, De Vestel, z.d.

TO 131.895

De Koster, Charles

- Marche nuptiale

- 2 Invocation. In: *Parnasse des organistes du XXme siècle. Pièces pour orgue ou harmonium. Oeuvres couronnées au Concours International de 1911. 1ière Série*. Paris, Volume II, Procure Générale de Musique Religieuse, z.d., p. 26-37. H.1137.D [verz. nr. 3]

TO 7.084

- Deux Prières.

In: J. JOUBERT. *Les maîtres contemporains de l'orgue*. Senart-Roudanez-[et al.], SR. 2954. Paris [etc.], cop. 1914. Dl. V, pp. 62-64.

TO 1.307

- Fugue.

In: J. JOUBERT. *Les maîtres contemporains de l'orgue*. Senart-Roudanez-[et al.], SR. 2954. Paris [etc.], cop. 1914. Dl. VIII, p. 23-33

TO 1.310

- Offertoire Bref

- Prière blz. 52.

In: *Parnasse des organistes du XXme siècle. Pièces pour orgue ou harmonium. Oeuvres couronnées au Concours International de 1911. Deuxième Série. Volume I*. Paris, Procure Générale de Musique Religieuse, z.d., pp. 51-52. H 1138 D [verz. nr. 2]

TO 3.582

De Latin, Willem (1876 - 1942)

- Intermezzo (1912) voor orgel [manuscript]

TO 16.883

- Plechtig voorspel op het koraal "Ein feste Burg ist unser Gott" (1906) voor orgel. [manuscript]

TO 16.882

De Meulemeester, Arthur

- Allegro

- Méditation

- Cortège.

In: J. JOUBERT. *Les maîtres contemporains de l'orgue*. Senart-Roudanez-[et al.], SR. 2954. Paris, cop. 1914. Dl. III, pp. 102-111

TO 1.818

Denefve, Philemon

- 1. Offertoire

- 2. Elévation

- 3. Communion.

In: *l'aurore musicale*. 22e livraison, 2e Série, Brussel, J.B. Katto, z.d., J.B.K. 1443

TO 77.594

Denis, G.

- Hymne nuptial op. 532 [geschreven kopie]

TO 131.399

Depuydt, Oscar (1858-1925)

- 1. Elévation, 2. verset, 3. Offertoire, 4. Prélude, 5. Interlude [manuscript]

TO 27.956

- *Collectio faciliū necnon ineditorum operum ad usum organi: 1. Adorate, 2. Versiculus in primo modo, 3. Versiculus, 4. Praeludia in modo Gregoriano n5, Versiculus.*

Brugge, Desclée De Brouwer, z.d.

TO 16.002

- *Compositions pour orgue.*

[handschrift] , z.d.

TO 131.393

- *Laudate, verzameling van 2, 3 en 4 stemmige stukken in alle toonaarden (uitvoerbaar zonder pedaal): deel 1.*

Brussel, A. Ledent-Malay Ed., z.d.

TO 61.485

- *Präludien in den alten Kirchentönen über liturgische Motive.*

Musica Sacra, supplement, 1899-1900, nr. 3

TO 158.682 | TO 158.742

- *Prélude, Offertoire, Fughetta.*

In: J. JOUBERT. *Les maîtres contemporains de l'orgue*. Senart-Roudanez-[et al.], SR. 2954. Parijs [etc.], cop. 1912. Dl. III, p. 39-42.

TO 1.818

- *Préludes dans la tonalité Grégorienne sur des motifs liturgiques pour orgue.* Musica Sacra, supplement, 1902, nr. 2

TO 158.748

- *Préludes dans la tonalité grégorienne sur des motifs liturgiques.*

Mechelen, M. Loret, z.d.

TO 131.370

- *Vier Orgelstücke mit oblig. Pedalsatz.*

Musica Sacra, supplement, 1908-1909, nr. 8

TO 158.749

Dethier, Gaston (1875 - 1958)

- Thème, Variations et Final pour orgue

Liège, L. Muraille, z.d.

TO 12.110

Dierickx, E

- *Dans le style d'un vieux cantique.*

Zie: *Lyre du jeune organiste. Pièces faciles pour orgue ou harmonium*, pp. 32-33.

TO 7.087

Du Bois, Léon (1859 - 1935)

- Prélude.

In: J. JOUBERT. *Les maîtres contemporains de l'orgue*. Senart-Roudanez-[et al.], SR. 2954. Paris [etc.], cop. 1914. Dl. V, pp. 71-73.

TO 1.307

Fétis, François-Joseph (1784 - 1871)

- *Fantaisie symphonique* [voor orgel en orkest].

Brussel, Schott Frères, z.d., orkestpartituur, S.F 1312

TO 77.583 | TO 77.584 | TO 77.585 | TO 77.586 | TO 77.582

Historique de la facture et des facteurs d'orgue...

É.G.J.Gregoir - Antwerpen, 1865

Édouard G.J. Gregoir (Turnhout 1822-Wijnegem 1890), die muzikale duizendpoot par excellence, moet op zijn drie-enveertigste wel een bijzonder grote inspanning hebben geleverd om zo'n grote schat aan biografische gegevens van orgelmakers bijeen te garen, een schat die hij had laten uitgroeien tot een studie met een encyclopedische allure. En eigenlijk legde hij er zelfs het fundament mee van de Zuid-Nederlandse orgelbouwhistorie.

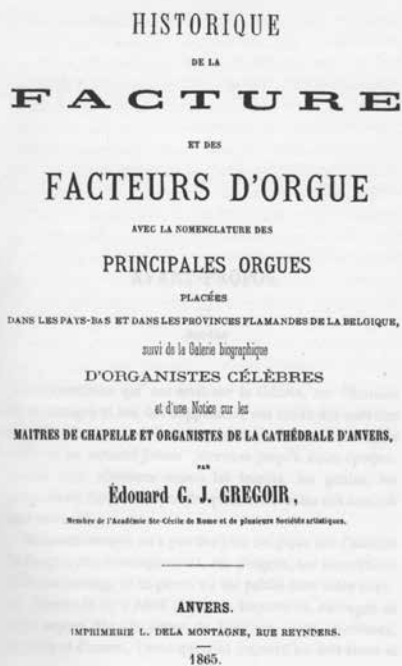
.....
Ghislain Potvlieghe (° Brugge, 1936) is orgel- en tangentenflügelbouwer en organograaf.
 Na zijn proefschrift over J.B.Forceville (conservatorium Gent), bestudeerde hij aan de hand van archivalia het Vlaams historisch orgelpatrimonium en zijn bouwers, wat resulteerde in vele artikels in binnen- en buitenlandse vaktijdschriften en boeken.
 Introduceerde "orgelkunde" aan alle Vlaamse muziekhogescholen en in 1968 de historisch georiënteerde orgelrestauratie in ons land.

In zichzelf verenigde deze man overigens alle eigenschappen van pianist, organist, orgel-deskundige, koorleider, componist, pedagoog, musicoloog en journalist toen hij in 1865 in Antwerpen zijn fameuze "Historique de la facture et des facteurs d'orgue..." publiceerde. Tot op de dag van vandaag wordt dat boek nog steeds door organografen geconsulteerd. Toch wekte het destijds beroering in onze muzikale middens: het wat manke resultaat van zijn ongelooflijk snelle werkmethode kon niet uitblijven: zijn ambitie was aanstekelijk, zijn werkmethode iets chaotischer. Ja, heftige reacties volgden vanwege vriend en vijand, en hij had er nogal wat van het laatste soort conform aan onuitgesproken- of geschreven regels in orgelmiddens. Een koploper onder hen was alvast de nochtans bijzonder verdienstelijke Edmond Van der Straeten, een musicoloog die inderdaad heel wat nauwkeuriger met wetenschap omsprong dan Gregoir ooit deed en voor de gelegenheid zijn veder diep in de vitriool doopte om de "Historique..." te recenseren als een *ouvrage confus, mal écrit, nul pour la science et inutile aux gens du monde*. En aangezien het geweten is dat wie wind zaait op een rijke oogst kan rekenen, vielen er langs weerskanten rake klappen. Zelfs een anoniem criticus zag nu het moment gekomen om van harte wraak te nemen middels een recensie (afgedrukt bij de herdruk van het boek anno 1972): *puisque M.Gregoir juge les autres, jugeons-le à notre tour. Disons d'avance que nous n'avons contre lui aucun sentiment d'animosité personnelle*, en hij draaide Gregoirs werk door de gehaktmolen.

Erkentelijker was de wijze Fétis voor onze *chercheur ardent et infatigable*, maar gaf hem toch als goeie raad mee voortaan te werken *avec moins de*

rapidité, bewierookte hem voor *la bonne fortune et plus d'une découverte intéressante et heureuse*, en besloot profetisch: *ses travaux pourront être consultés avec profit par les historiciens de l'avenir*.
 Gregoir mocht zich wel tevreden achten met de waardering vanwege Fétis die de Duitse orgelbouwer Merklin als een vernieuwer in een sluimerende Belgische orgelbouw had geprotecteerd terwijl Gregoir in die aangekondigde vernieuwing niets zag en mopperde: *aucun résultat sérieux pour l'art*. Want, welke vooruitgang? zo stelde hij publiekelijk de vraag: *nous n'avons rien à envier à l'étranger et notre pays possède actuellement un grand nombre de facteurs parmi lesquels nous citerons MM. Merklin-Schutze [sic!], Loret à Bruxelles et Loret à Malines, Van Dinter à Tirlemont, De la Haye à Anvers, Schmidt à Bruxelles, Agneessens [sic] à Ninove, etc.* Ook Maximilien Van Peteghem mocht al eens rekenen op zijn steun en aanbeveling. De geschiedenis bewijst nu dat hij wel een duidelijk inzicht had in de romantische orgelbouwfactuur en terloops gezegd, hij liet ook verstaan dat een portie chauvinisme niet misplaatst hoeft te zijn. Vanaf 1859 werd hij bovendien een van de ijverigste propagandisten van het harmonium in België en hield daarom in Antwerpen er een reeks demonstraties mee.

Voor het samenstellen van zijn "Historique..." heeft hij heel wat orgelbouwers uit de anonimiteit gehaald en ontdekte hij onder meer J.B.Forceville als *un homme de génie: si l'on tient compte des qualités du son et de la construction qui caractérisent les anciennes orgues de bonne facture, et des innovations et perfectionnements apportés à la soufflerie, au mécanisme et à l'ensemble des jeux, on peut dire à bon droit que les instruments*

denboek. Precies deze methode is het wat zijn "Historique..." zo sterk heeft gemaakt. Het werd hem verweten overal met al even snelle als lange vingers zijn wetenschap bijeen te hebben gegrAAD, maar uiteindelijk hebben wankele waarheden van de meeste van zijn critici bewezen dat ze naast de pot pisten: Gregoirs werk is tot op heden uniek gebleven in zijn genre. Het is het werk van de man die zich een idee had gevormd over orgelbouw, die een goed organist moet geweest zijn, een artiest die ook orgelcomposities en andere werken naliet die nu in het Koninklijk Vlaams Conservatorium van Antwerpen worden bewaard, wachtend op ontdekking. De "Historique..." is het organografische werk van een merkwaardig historicus over wie in 1865 een anoniem Waals criticus in l'Echo de Liège zich de vraag stelde: *à qui s'adresse-t-il dès lors?*

Nog steeds tot ons allen, mijnheer... Dingens.

1 mij meegedeeld in 1972 door een familielid van de familie Van Peteghem toen wonende in Koekelberg.

GREGOIR, Édouard G.J. *Historique de la facture et des facteurs d'orgue*. Anvers, 1865. Reprint, Amsterdam, 1972, Frits Knuf — avec une introduction et une nomenclature par G. Potvlieghe.

Titelpagina van de publicatie van Édouard G.J. Gregoir, Antwerpen, 1865.

de P. Van Peteghem, déjà si supérieurs et si bien conservés, auraient défié peut-être la facture moderne, si ces heureuses modifications avaient vu le jour de son temps. Dat is dan waardering voor oud en nieuw tezeldertijd. Hoe het komt dat de moderniseringsvisie ondanks de ontwikkeling van de musicologie tot voor kort zo'n hardnekkig bestaan bleef leiden, is me een raadsel. Alle orgelontwerpers na Gregoir zagen - en dat tot ca. 1970 - het orgel als een tijdsgebonden product waarop elke generatie best zijn persoonlijke inzichten kon botvieren. Het zijn transformaties die we nu als een barbaars gedoe begrijpen en *l'histoire se répète*; later kregen de eens hogelijk geprezen orgels uit Gregoirs eigen tijd evenzeer van hetzelfde laken een broek.

Het inmiddels uit verbittering vernielde familiearchief¹, veroorzaakt door het faillissement van de Van Peteghems, heeft Gregoir nog tijdig weten te consulteren. Verder heeft hij alle orgelbouwers in Vlaanderen en enkele in Wallonië aangeschreven voor informatie en we kunnen ons maar nauwelijks voorstellen hoe hij met paard en koets naar vele kerken reisde, er nota nam bij de instrumenten zelf, soms het plaatselijk archief raadpleegde en zo goed en kwaad als 't kon herinneringen optekende uit de mond van organisten en kosteren. Met die informatie ging hij als een journalist te werk, zij het ordenend naar de vereisten van een biografisch voor-

Édouard G.J. Gregoir
(Turnhout 1822-Wijnegem 1890)

Nieuwe uitgaven

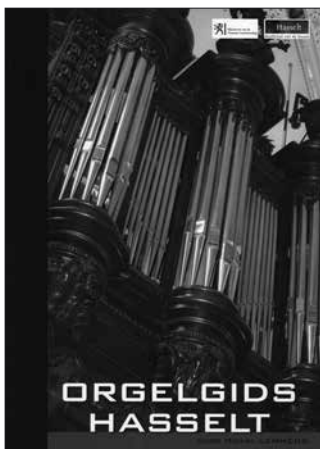
Johan Zoutendijk [red.]
Het orgel in de Grote Kerk te Vlaardingen
Vlaardingen, Stichting Orgelhistorische Studies,
© 2005.
[e] j_zoutendijk@wanadoo.nl

Inhoud

1. Johan Zoutendijk: de historie van het Van Peteghem-orgel.
2. Johan Zoutendijk: Zuid-Nederlandse orgelmuziek ten tijde van de Van Peteghems.
3. Peter van Kranenburg: Rondom het Vlaardingse orgel.
4. Maarten bot: Activiteiten rond het Van Peteghem-orgel sinds de restauratie.

.....

Michel Lemmens
Orgelgids Hasselt
Hasselt, dienst Cultuur, ©2005
[e] cultuur@hasselt.be

Hasselt kan tevreden zijn over het gevoerde stedelijke orgelbeleid van de laatste decennia.

Met de restauratie van het Binvignat & Houdtappelorgel van Sint-Quintinskathedraal, het Clerinx-orgel in de Virga Jessebasiliek, het Vermeulen-orgel te Godsheide én de aankoop van het Cavaillé-Coll-orgel voor de Heilig-Hartbasiliek beschikt Hasselt over een waardevol historisch orgelpatrimonium. Nieuwe instrumenten werden o.m. gebouwd in de Sint-Martinuskerk op het Hollandsveld en in de Sint-Niklaaskerk te Wimmertingen.

De uitgave van het boek *Orgels in Hasselt* uit 1984 was o.m. met de realisaties van voornoemde instrumenten niet meer up-to-date.

In opdracht van het stadsbestuur van Hasselt, stelde orgeldeskundige Michel Lemmens een nieuwe, geactualiseerde orgelinventaris samen met zorgvuldig opgestelde beschrijvingen van 24 orgels. De orgelgids beschrijft eveneens de Hasseltse orgelgeschiedenis, vanaf de eerste bekende feiten tot in onze tijd.

De auteur gebruikt vaak de storende term *pijpor-gel* wanner hij eenvoudigweg *orgel* bedoelt.

Sommige foto's zijn van inferieure kwaliteit omdat gebruik is gemaakt van te veel artificieel licht en bij andere zijn details van de orgelkast niet goed zichtbaar.

De uitgave richt zich zowel naar de orgelliefhebber als naar de professioneel die zich verder in de Hasseltse orgels kan verdiepen, mede dank zij uitvoerige bronvermeldingen. [LB]

Zoals bekend realiseerde Pieter Van Peteghem in 1764 dit omvangrijke orgel voor de Baudeloo-abdij in zijn woonplaats te Gent. Na de opheffing van de abdij ten tijde van de Franse revolutie werd het instrument verkocht aan de Hervormde Gemeente Vlaardingen (NL) waar het tot op heden wordt gekoesterd. Musicoloog Johan Zoutendijk beschrijft in het eerste artikel uitvoerig de bouw en de verbouwingsgeschiedenis van dit instrument. Zo kon de oorspronkelijke orgelkast wegens ruimtegebrek in Vlaardingen niet herplaatst worden en werd het Echowerk vervangen door een nieuw Bovenwerk. In belangrijke mate werd het Van Peteghem-materiaal gehandhaafd. In 1973 werd het instrument gerestaureerd gevolgd door een reconstructie van het Echowerk in 1993 na studie van het Van Peteghem-orgel te Bonne-Espérance. Een beschrijving van de huidige dispositie sluit het eerste artikel af. In een tweede deel gaat Johan Zoutendijk dieper in op de orgelmusiceerpraktijk van de Zuidelijke Nederlanden ten tijde van de Van Peteghems met een beschrijving van de karig overgeleverde orgelmuziek en registraties. Vervolgens komen een aantal 19de- en 20ste-eeuwse Vlaardingse gebeurtenissen rondom het orgel aan de orde. en wordt tenslotte een beeld geschetst van de Vlaardingse orgelactiviteiten die in de voorbije decennia ontplooid zijn.

Onnodig te vermelden dat deze publicatie (104p.) een goede aanvulling vormt op de Zuid-Nederlandse orgelbibliografie. [LB]

Frank Teirlinck

Edward Teirlinck (1921-1971): een leven in dienst van de muziek.

Merchtem, Heemkring Soetendaele, © 2005

[e] frank.teirlinck@scarlet.be

Hoe Edward Teirlinck organist werd van één van de belangrijkste kathedraal van ons land kan je lezen in de nieuwe biografie die werd geschreven door zijn neef Frank Teirlinck.

Edward Teirlinck was bedrijvig in de Brusselse kathedraal waar hij de liturgische vieringen op-luisterde, de koninklijke plechtigheden verzorgde en pionierswerk leverde door de organisatie van de eerste orgelrecitals.

De brochure telt 77 bladzijden en is verlucht met niet minder dan 50 onuitgegeven foto's en documenten.

In het juninummer van Orgelkunst verschijnt een bijdrage over deze Brusselse kathedraalorganist.

Gottlieb Wilhelm Marpurg Neue Methode allerley Arten von Temperaturen dem Claviere aufs bequemste mitzuthellen.

Berlin, G.A. Lange, 1790.

Moderne uitgave met commentaar door Dr. Jos De Bie.

Putte, eigen uitgave, © 2005

[e] jozef.debie@belgacom.net

Naast de omzetting van het Duits gotisch schrift naar een modern lettertype en een meer overzichtelijke bladschikking geeft auteur Dr. Jos De Bie in een tweede deel duiding bij Marpurgs gebruik van logaritmen en bespreekt en commentarieert hij het werk. In een derde hoofdstuk worden 18 stemmingsdiagrammen voorgesteld.

De bedoeling is om dit tractaat over stemmingen bij een wat breder publiek toegankelijk te maken.

Deutsche Orgel- und Claviermusik des 17. Jahrhunderts — deel 2

Bärenreiter BA 8427

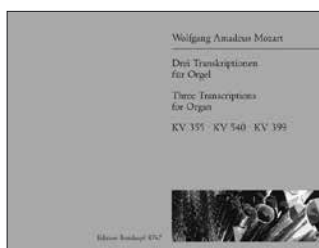
Bij Bärenreiter verscheen het tweede deel van de verzameling "Deutsche Orgel- und Claviermusik des 17. Jahrhunderts", een uitgave door Siegfried Rampe, waarvan het eerste deel eerder in Orgelkunst besproken werd. De opzet is dezelfde als voorheen: het betreft (grotendeels) eerste uitgaves van werken, gecomponeerd binnen de grenzen van het toenmalige Heilige Römische Reich Deutscher Nation. Deze keer gaat het om de volledige werken van Hieronymus Brehme, Christian Herbig, Matthias Kinigl, Samuel Michaelis, Marcus Olter, Christoph Walter, Bartholomäus Weisthoma en Melchior Woltmann. Daarnaast zijn er composities van bekendere namen als Buttstaedt, Kindermann, Kuhnau en Strungk, naast enkele anonieme werken en zelfs enkele aan Pieter Cornet en Peter Philips toegeschreven stukken. Ook Vlaanderen lag toen immers formeel binnen de grenzen van het Heilig Roomse Rijk. Deze toeschrijvingen zijn overigens nogal discutabel, en ook Rampe zelf uit daarbij enige reserve. Er is een variëteit aan genres opgenomen, zoals toccata's, canzones, dansen, liederbewerkingen en koraalvoorspelen, maar zoals in het vorige deel is het muzikale gehalte van de composities in het algemeen niet bijzonder hoog. Wat mij betreft zijn het vooral de werken van de wat bekendere componisten, o.a. die van Buttstaedt en Strungk, die blijven. Zoals steeds bij Rampe is de uitgave zeer consciëntieus uitgewerkt en uitvoerig omkaderd door bronvermeldingen en biografische toelichtingen. [MVD]

Peter Pieters
Missa organica
 Buon Mercato Press, 2002
 [e]peter.pieters2@pandora.be

Peter Pieters schreef deze *missa organica* voor de inauguratie van het gerenoveerde Le Picard-orgel van de O.L.V.-basiliek te Tongeren in 2002. Deze “messe basse” bevat zes korte onderdelen: *Introitus*, *Kyrie*, *Gloria*, *Sanctus*, *Agnus Dei* en *Ite missa est* en zijn voorzien van registratie-aanwijzingen. Repetitieve elementen komen veelvuldig voor. De componist maakte van deze mis een cd-opname op het Klais-orgel van de abdijkerk te Tongerlo. [LB]

Wolfgang Amadeus Mozart
Drei Transkriptionen für Orgel
 [arr. Francesco Finotti]
 Breitkopf, EB 8767, © 2005

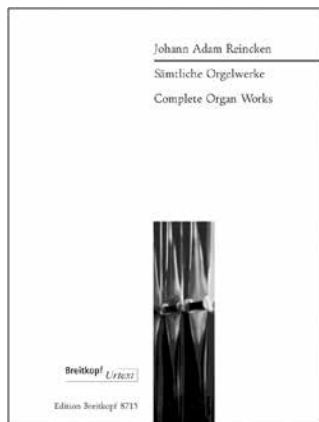
Het is vreemd dat de 21 jarige Mozart het orgel noemde als “de koning der instrumenten” en er geen enkel werk heeft voor geschreven. Mozart-liefhebbers kunnen niet anders dan beroep doen op transcripties. De Italiaanse organist Francesco Finotti heeft drie pianowerken uit de jaren 1780 bewerkt: het menuet in D (KV 355), het adagio in h (KV 540) en de suite (KV 399). Deze nieuwe bewerkingen voor orgel met pedaal zijn voor de organisten een welkome aanvulling in het concertrepertoire voor dit Mozartjaar. [LB]

Jan Pieterszoon Sweelinck
Sämtliche Orgel- und Clavierwerke:
Polyphone Werke | Deel II.1.
 Siegbert Rampe [ed.]. Bärenreiter, BA 8475, © 2005

De betekenis van Jan Pieterszoon Sweelinck (1562-1621) in de ontwikkeling van de barokke klaviermuziek kan nauwelijks worden overschat. Siegbert Rampe’s wetenschappelijke editie van Sweelincks klaviermuziek maakt voor het eerst onderscheid tussen werken die al dan niet met zekerheid aan deze *Deutsche Organistenmacher* worden toegeschreven.

Delen I.1 en I.2 zijn reeds uitgegeven en geredeneerd in *Orgelkunst*, 2004, blz. 181. Deel II.1 en het nog te publiceren deel II.2 zullen alle 22 fantasía’s en echofantasia’s, de vier ricercari, en één capriccio toegeschreven aan Sweelinck of genoteerd onder zijn naam, bevatten. Vier andere fantasía’s zullen in een appendix verschijnen. Verschillende van deze klavierwerken worden voor het eerst uitgegeven in verschillende versies die als authentiek worden beschouwd. Het kritisch commentaar in de uitgave is fout. Een gecorrigeerde versie is als afzonderlijke bijlage ingesloten. [LB]

Johann Adam Reincken
Sämtliche Orgelwerke
 Pieter Dirksen [ed.]
 Breitkopf, EB 8715, © 2005

Alhoewel afkomstig uit Nederland, bracht Johann Adam Reincken zijn hele volwassen leven door in Hamburg. Samen met Dietrich Buxtehude wordt hij aanzien als een leidinggevende autoriteit in vertolking en orgelexpertise in de laatste decades van de 17e eeuw. Reincken prefereerde de improvisatie boven de uitgeschreven compositie. Dit verklaart waarom slechts enkele orgelwerken van hem zijn overgeleverd. In deze uitgave, gerealiseerd door Pieter Dirksen, staan de twee uitgebreide koraalfantasia’s centraal: *An Wasserflüssen Babylon* en *Was kann uns kommen an für Not*. De uitgave wordt verder aangevuld met drie toccata’s en een fuga die op basis van stilistische eigenschappen en kritisch bronnenonderzoek aan Reincken worden toegeschreven. Als appendix is de toccata in G toegevoegd. In het uitgebreide voorwoord worden de laatste wetenschappelijke bevindingen gepubliceerd over Reinckens biografie en werken, alsook over de toenmalige uitvoeringspraxis. [LB]

Méthodes & Traités
Serie I: France 1600-1800
Orgue. 5 volumes
 Courlay, Fuzeau, 2005

Uitgeverij Fuzeau geeft reeds geruime tijd facsimilés uit van Franse tractaten voor alle instrumenten uit de periode 1600-1800.

Zo werden in 2005 een selectie orgeldocumenten in vijf delen gepubliceerd, te weten: methodes, werken over orgelbouw, registratiepraktijk, voorwoorden, uittreksels uit meer algemene muziek-naslagwerken, woordenboeken, encyclopedieën en cérémonials.

Volume 1 start met het voorwoord van Titelouze uit de *hymnes de l'église* van 1624.

Het tweede deel is in hoofdzaak samengesteld uit de diverse *préfaces* van de Franse organisten, naast de registratie-aanwijzing van K.J. Riepp en een uittreksel uit de *Encyclopédie* van Diderot en d'Alembert. In deel 3 wordt in verkleind formaat het standaardwerk *L'art du facteur d'orgues* uit 1766-1778 van Dom Bedos de Celles weergegeven. De tekeningen zijn in volume 4 geplaatst, zodat tekst en illustratie bij consultatie naast elkaar kunnen worden gelegd. De facsimile van Clicquot's *Théorie pratique de la facture d'orgue* uit 1789 en Silbermann's *Mélange des jeux* sluit het 5de deel af.

Deze vijf delen werden gerealiseerd door Jean Saint-Arroman en Jean-Christophe Tosi.

De *méthodes & traités* is vooral een praktische *low budget* reeks, die verder geen wetenschappelijke omkadering biedt en geen bibliothele franjes heeft.

Met deze uitgave is een bundeling tot stand gekomen van 55 orgeldocumenten uit de Franse klassieke periode. [LB]

Jan Pieterszoon Sweelinck
Sämtliche Werke für Tasteninstrumente

Harald Vogel & Pieter Dirksen [ed.]

Deel 1: Toccaten, Breitkopf, EB 8741,

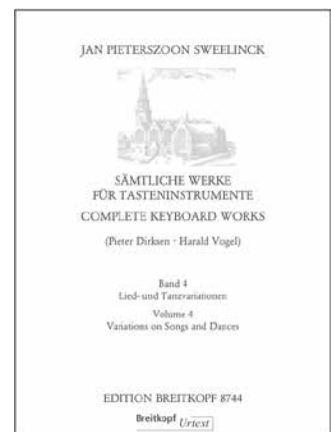
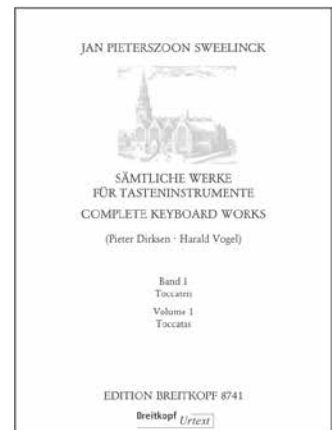
Deel 4: Lied und Tanzvariationen, Breitkopf, EB 8744

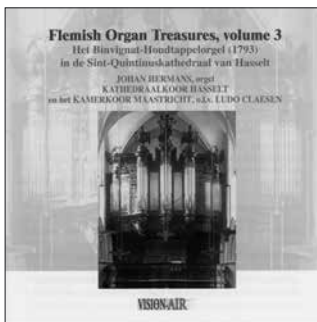
Ook Breitkopf publiceert onder de redactie van Pieter Dirksen en Harald Vogel een (vierdelige) reeks met Sweelincks klaviermuziek.

Deel 1 bevat de toccata's die in deze uitgave in hoofdzaak zijn gerangschikt volgens overlevering: in tabulatuur- of partituurnotatie. Deze bundel wordt gecombineerd met twee anonieme toccata's en een aanhangsel waarvan vier werken voorzien zijn van originele en gereconstrueerde vingerzettingen. Een uitvoerige inleiding behandelt achtereenvolgens Sweelincks biografie, bronnenonderzoek en notatie, de geschiedenis van de verschillende Sweelinckedities en een verantwoording van de voorliggende uitgave. Vervolgens wordt door Harald Vogel ingegaan op de toccata's waarbij stijl en bronnen uitvoerig worden toegelicht.

De lied- en dansvarianties uit deel 4 worden op eenzelfde wijze, nl. volgens overlevering, ingedeeld. In het appendix zijn vier werken, w.o. het *Ballett del granduca* opgenomen waarvan aan Sweelincks auteurschap wordt getwijfeld. In de inleiding van deel 4 gaat Pieter Dirksen nader in op deze wereldlijke variatiewerken.

In beide delen zijn enkele facsimilés afgedrukt. [LB]

Flemish Organ Treasures, volume 3

Het Binivignat-Houtappelorgel (1793)

in de Sint-Quintiuskathedraal van Hasselt

Johan Hermans, orgel

Kathedraalkoor Hasselt & het Kamerkoor

Maastricht o.l.v. Ludo Claesen

Uitgave: Vision-Air

[e] info@orgelinvlaanderen.be

Orgels in Oostende

Peter Ledaine

(a) Arnautsorgel 2001/02 kapucijnenkerk

(b) Thomasorgel 2004 Hazegras

(c) Schijven-Flentrop 1907/1997

Sint-Petrus- en Pauluskerk

[e] musica.orlandi@pandora.be

programma

(a) J.P. Sweelinck: Balletto del granduca;

H. Scheidemann: Praeambulum in F; D. Buxtehude, Toccata in G BuxWV 164; J. Pachelbel, Werde munter mein Gemüte.

(b) J.S. Bach: Liebster Jesu BWV 706, Nun komm der Heiden Heiland BWV 599, Vom Himmel hoch BWV 606, Praeludium & Fuga in G BWV 541.

(c) F. Mendelssohn: Sonate 6 op.65; E. Gigout: Minuetto; M. Duruflé: Choral varié sur "Veni Creator" op. 4; L. Boëllmann: Toccata (Suite Gothique) op. 25

De CD stelt drie interessante orgels voor in de koningin der badsteden. Het booklet beschrijft de drie orgels, telkens vergezeld van een dispositie en kleurenfoto. De laatste pagina bevat een curriculum van de uitvoerder. Op korte tijd is Oostende een restauratie en twee eerder kleine maar uitgesproken orgeltypes rijker geworden. Dat is op zich al een grote verdienste. Opmerkelijk is dat gekozen werd om het Arnautsorgel op 440 Hz en het Thomasorgel op 415 Hz te bouwen. Het vrij populair programma wordt mooi gespeeld. Sweelincks *Balletto* komt in het thema wat verticaal over, wellicht door een vrij dichte opname. Mendelssohns sonate is eerder aan de langzame kant maar wel zeer zangerig gespeeld.

Een schoonheidsfoutje is dat de volgorde van de tracks niet de opgesomde orgels noch de volgorde van de bespreking van de orgels volgt. [RP]

programma

J.A. Guilain, Magnificat/ Suite du premier ton:

Beata Maria: Prelude, Tierce en Taille, Duo, Basse de trompette, Trio de flutes, Dialogue, Petit plein jeu; L. Claesen, Kyrie, Gloria, Scantus, Communio en Agnus Dei uit Missa "Ave Virga Jesse", Orgelfantasia op "Regina Caeli"; P. Steegmans: Salve Regina, Weesgegroet, Pastorale en finale; J. Termont, bewerking over "Maria boven allen uitverkoren";

K. Bikkembergs: Salve Regina, Ave Maris Stella en Ave verum corpus uit "Tria Cantica Sacrae Mariae";

L. Hulshagen, Sortie.

Op dit klankdocument zijn, op het *Magnificat* van Guilain na, koor- en orgelwerken vastgelegd van hedendaagse Hasseltse componisten die zich hebben geïnspireerd op mariale thema's en dit naar aanleiding van de laatste viering van de Virga Jessefeesten die eens om de zeven jaar in Hasselt worden georganiseerd.

Johan Hermans opent met het *Magnificat* van Jean Adam Guilain waar we enkele registratiemogelijkheden uit de Franse klassieke periode kunnen beluisteren. Vooral het *Positif* klinkt weinig present t.o.v. het *Grand Orgue* in de geijkte Franse registraties voor twee klavieren. Merkwaardig is dat de verschillende delen van deze suite in één track zijn ondergebracht, waardoor deze niet afzonderlijk te beluisteren zijn.

Mede omwille van de stemming en klankesthetiek klinken niet alle nieuwe orgelwerken optimaal op dit instrument uit 1793. De *Sortie* van Hulshagen zou beslist op een symfonisch orgel beter tot zijn recht komen.

De koorwerken van L. Claesen, P. Steegmans en K. Bikkembergs worden voortreffelijk gebracht door beide koren en attent begeleid door Johan Hermans. [LB]

Le choral luthérien avant et après

J.S. Bach II

Orgue Thomas 2002 Notre-Dame de Gedinne

Jean Ferrard, orgel & Frédéric de Roos, blokfluit

Uitgave: SIC 008, © 2005

[e] jean.ferrard@magazine-orgue.be

programma

J. Praetorius: Praeambulum [d], Vater unser im Himmelreich; Pachelbel: Der Tag der ist so freudenreich; Buxtehude: Der Tag der ist so freudenreich, Nun komm der Heiden Heiland; Bruhns: Nun komm der Heiden Heiland; Böhm: Christ lag in Todesbanden, M. Düben: Erstanden ist der heilig Christ; J.S. Bach: Sonate BWV 529 ; Krebs: Mein Gott, das Herze bring ich dir; Oley: Hier Liegt mein Sinn sich vor dir nier; Meine Hoffnung stehet feste; Kommst du, kommst du, Licht der Heiden.

Het orgel van Gedinne met 14 registers, verdeeld over 2 klavieren en pedaal, en waarvan 6 registers zowel op het hoofdwerk of op het nevenklavier en één register (trompet) op hoofdwerk of pedaal kunnen worden aangewend, is in 2002 vervaardigd door de *Manufacture d'orgues Thomas* uit Ster-Francorchamps. Ook dit instrument vond zijn inspiratie in het oeuvre van de Saksische orgelbouwer Silbermann, in het bijzonder het schitterend eenklaviersinstrument met pedaal uit de Marienkirche te Rötha (1722).

Jean Ferrard stelde voor deze opname opnieuw een programma samen met hoofdzakelijk werken uit de Noord- en Midden-Duitse koraalliteratuur.

De CD is over de hele lijn een prachtige opname geworden. Het nieuwe instrument klinkt schitterend en wordt door de zorgvuldig uitgekozen literatuur en registraties in al zijn mogelijkheden uitvoerig voorgesteld. Zelfs de grote koraalfantasie van Bruhns klinkt op dit, naar Noord-Duitse normen, kleine instrument erg overtuigend. De vertolking van Jean Ferrard is in één woord uitstekend te noemen.

In de bewerking van de sonate BWV 529, hier in een pittig tempo gebracht, wordt de originele partij voor de rechterhand op blokfluit vertolkt door Frédéric de Roos. Het CD-boekje (F, E) met verschillende foto's is vrijwel compleet met toelichtingen over het programma, de registraties en het orgel met dispositie.

Een CD om voluit van te genieten. [LB]

*Tienen, St.-Germanuskerk, Laatgotische orgelkast, waarschijnlijk in 1493 vervaardigd door Reyner Cocx uit Leuven .
Fotografie: Gérard Van Betlehem.*

Berichten

Personalia

Flor Berkenbosch overleden

Op zondag 18 december 2005 overleed Flor Berkenbosch: priester, VRT-medewerker, musicus, orgel- en Bachliefhebber. Voor *Orgelkunst* publiceerde hij in 1994 een artikel "Muziek en Orgel in de abdij te Sint-Truiden".

Paul Takahashi wint eerste prijs

Het werk *Invisible Motions*, gecomponeerd en uitgevoerd door de Belg Paul Takahashi, is bekroond met de eerste prijs tijdens de finale van het Hinsz compositieconcours in de Bovenkerk te Kampen in november 2005. De tweede prijs ging naar Willem van Twillert voor zijn *Toccata à la Chaconne*, gebaseerd op een Hongaars volksliedje.

Invisible Motions is gebaseerd op traditionele volksdansen uit de Balkan-regio en Roemenië en de daarbij behorende ritmes. Paul Takahashi, van Japans-Joodse afkomst, beoogt met dit werk een brug slaan tussen muziek uit 'oost' en 'west'

Geen winnaar in de 1ste internationale orgelwedstrijd J. P. Sweelinck te Amsterdam

Na afloop van de eerste internationale orgelwedstrijd Jan Pieterszoon Sweelinck in oktober 2005, deelde juryvoorzitter Gustav Leonhardt het publiek mee dat de commissie het niveau van de negen kandidaten, zowel technisch als muzikaal erg op prijs stelde. Bij het optellen van de punten, na de drie finalerondes, bleek dat er vier kandidaten haast hetzelfde resultaat hadden. De (enige) prijs toekennen aan de hoogst gequoteerde kandidaat, zou impliceren dat er dan toch een betekenisvol verschil was met de overige drie best gerangschikten. Bijgevolg oordeelde de jury geen eerste prijs toe te kennen.

Het slotconcert werd gespeeld door de vier best gerangschikten, w.o. Christophe Burssens uit Sint-Niklaas.

Antoine Tronquo 3de laureaat te Rimini (I)

In oktober 2005 werd Antoine Tronquo uit Brakel 3de laureaat van het internationaal orgelconcours dat gehouden werd in het auditorium 'Emilia Romagna' te Rimini. Er waren 16 deelnemers die in twee ronden werden beoordeeld.

Antoine Tronquo ontving een stipendium voor verdere studie bij Marie-Louise Jacquet-Langlais te Parijs.

Orgelevenementen in Vlaanderen

Flor Peeters herdacht

Dit jaar is het precies 20 jaar geleden dat deze Belgische orgelambassadeur overleed. Het Lemmensinstituut organiseert op donderdag 2 maart te 10.00u o.l.v. Chris Dubois een studiedag in de kathedraal te Mechelen rond zijn *opus 100*.

Op woensdag 8 maart te 20.00u geven de studenten een presentatieconcert in de Mechelse kathedraal.

Zaterdag 25 maart 2006

Orgeltrip: "In de sporen van César Franck"

Calcant vzw organiseert een orgelexcursie naar het noordelijke deel van de provincie Luik met bezoeken aan het Schyven-orgel (1888) in het Luiks Conservatorium, het "Moederhuis" van de zusters "Filles de la Croix" in een heerlijke neogotische kapel met een Pereboom-orgel uit 1893. Na het middagmaal worden enkele merkwaardige orgels bezocht in Chainieux (Clerinx 1856) en Thimister-Clermont (Comblain 1826). Nadien volgt het atelier van Schumacher in Baelen waar de restauratie aan de gang is van het grootste orgel dat Merklin in België bouwde: het orgel voor de Saint-Barthélemy van Luik (1852, III/P). De dag wordt afgesloten met het orgel van Waldhorn (Müller 1859) en via een kleine omweg via wordt Völkerich bezocht waar de voorouders van Franck woonden.

Organisten: Luc De Vos, Thomas De Serrano, Jan Van Mol

Vertrek:

• 8.15 u: parking rond punt Wommelgem

Inlichtingen en info:

Calcant vzw, Ten Otter 27, 2980 Zoersel

[e] janvanmol@pandora.be

[w] www.calcant.be

[t] 0497/43 84 24

Orgelstudenten Lemmensinstituut naar Lyon

Van 18 tot en met 21 april 2006 organiseert de orgelafdeling van het Lemmensinstituut een masterclass op het originele drieklaviérs Cavallé-Coll-orgel (1880) in de kerk St. François-de-Sales in Lyon. Louis Robilliard leidt deze cursus met als thema "de Belgische en Franse orgelmuziek uit de 19de eeuw". Vijftien hoofdvakstudenten nemen aan deze activiteit deel.

26.07.2006 - 02.08.2006

Internationale orgelwedstrijd Brugge

Driejaarlijkse orgelwedstrijd voor organisten van alle nationaliteiten, geboren na 31.12.1973, in het raam van het Festival van Vlaanderen.

Drie sessies: een eerste ronde (drie koraalbewerkingen uit het "Orgelbüchlein" en het concerto in a-klein van J.S. Bach) een halve finale (W.A. Mozart (andante in F) en F. Mendelssohn-Bartholdy (praeludium & fuga in c-klein en de sonate in d) en een finale (Fantasie in f-klein van Mozart (KV 608) en het concerto nr. 1 in A van G. Sammartini) Voor de orkestpartij wordt een beroep gedaan op het barokorkest B'Rock.

De eerste ronde en de finale vinden plaats op het Loncke-orgel uit 1976 van de Sint-Gilliskerk, de halve finale gaat door op het Van Bever-orgel uit 1904 in de karmelietenkerk te Brugge.

Jury: J. Huys (voorzitter), J. Ferrard, M. Bouvard, J. Geffert, D. Yearsly en L. Ghielmi.

Inschrijvingen vóór 15 april 2006 (55 €). De eerste laureaat ontvangt een bedrag van 3.750 €. Info: [w] www.musica-antiqua.com

Orgelevenementen internationaal

4.4.2006 – 7.4.2006

Edinburgh Organ Academy

Masterclasses, concerten en lezingen met volgende gastdocenten: Kevin Bowyer, Ludger Lohmann and Gordon Stewart. De *Academy* staat open voor elk niveau. Themata: J.S. Bach, Schumann, Dupré, hedendaagse Britse muziek, Parijse muziek, techniek, enz.

Info: [t] 0131 455 6200 [f] 0131 455 6211

[e] m.harris@napier.ac.uk

24.04.2006 - 29.04.2006

Zesdaagse orgelreis naar historische orgels tussen de Weser en de Elbe (N.-Dtsl.)

15.06.2006 - 17.06.2006

Groninger orgeltocht

Inschrijvingsfolder: Maarten Seijbel, Wildemaetstraat 43, NL-8081 AH Elburg
[t] +31 525 681486

25.6.2006 - 1.7.2006

Ålands XXXII Orgelfestival, Åland Islands (Finland)

met A. Kiss, K. Meriloo, W. Seifen, M. Lo Muscio, E. Cardi, J. Hermans, K.-E. Gustafsson, M. Stefanski.

Info: [t] +3581843434, +358505550355

[e] festival@aland.net [w] www.alfest.org

3.7.2006 -6.7.2006

46ste internationaal improvisationconcours Haarlem

Jury: D. Briggs, P. Kee, K.-B. Kropf, D. Roth, K. de Vries.

Info: [t] +31 20 488 04 79

[e] organfestivalhaarlem@klankwerk.nl

[w] www.organfestival.nl

15.7.2006 - 28.7.2006

Zomeracademie Haarlem

Interpretatiecursussen met T. Koopman, T. Trotter, G. Weir o.m. op het Cavaillé-Coll-orgel van de Philharmonie (1875).

Aanmelding en info: [t] +31 20 488 04 79

[e] organfestivalhaarlem@klankwerk.nl

[w] www.organfestival.nl

7.8.2006 - 17.8.2006

Goteborg International Organ Academy

Thema's: Mozart, Organ and Europe.

Workshops en concerten, lezingen met B. K.

Bryndorf, H. Davidsson, M. Haselböck,

S. Jullander, L. Lohmann, J. van Oortmerssen,

P. Peeters, J. Speerstra, J. Verdin, e. a.

Info: [e] organ.academy@musik.gu.se

[w] www.goart.gu.se/gioa/

28.8.2006 - 2.9.2006

11de Internationaal Leids Orgelconcours

voor conservatoriumstudenten. Interpretatiewedstrijd op historische stadsorgels. Drie categorieën *Renaissance-Barok-Rococo*, *Romantiek*, *Muziek van na 1930*.

Jury: L. van Doeselaar, T. Jellema, J. Laukvik.

Aanmelden tot 31 maart.

Info: [t] +31 71 522 14 99

[e] loek.nouwens@hccnet.nl

20.9.2006 - 23.9.2006

International Organ Festival Nijmegen

Info: [t] +31 24 6631701

[e] info@orgelconcours.nl

[w] www.organfestival.org

9.10.2006 - 12.10.2006

Georg Muffat-Wettbewerb Schlägl (A)

Interpretatiewedstrijd voor organisten tot 30 jaar op onder meer het Putz/Egedachter-orgel uit 1634/1708 in de Stiftskirche te Schlägl.

Aanmelden tot 1 mei.

Info: [e] ms-schlaegl.post@ooe.gv.at

[w] www.schlaeglmusik.at

Anno 1760 kreeg de Antwerpse orgelbouwer Louis II del Haye vier guldens en vijf stuivers om een orgelkast te tekenen voor de **Sint-Pieterskerk te Lille**. Het ontwerp werd uitgevoerd door Jacobus en Norbert Verbueken, schrijnwerkers uit het naburige Herentals. Daarna bouwde Louis del Haye er een orgel in.

De Duffelse orgelmaker Stevens haalde in 1893 de kast leeg om er een eigen instrument in te plaatsen. Wellicht is hij het geweest die de kast een kwart slag draaide en het rechts tegen de muur zette. Zo hadden de koorzangers vrij baan, maar zij waren voortaan wel de enige kerkgangers die het prachtige barokke snijwerk van signore Marchelli uit Antwerpen nog konden bewonderen.

Anno 2006 staat er nog steeds een flink bezet koor op het oksaal in Lille. Toch werd besloten om, ter gelegenheid van een grote onderhoudsbeurt aan het orgel, de kast weer te draaien en deze grondig laten op te knappen, alsof het een ware restauratie betrof. Eerherstel voor een orgelkast.

Agenda

Uw concertaankondigingen voor het tijdschrift dienen ons minimaal zes weken voor publicatiedatum te bereiken uitsluitend via het "opgaveformulier" dat u op onze website "www.orgelkunst.be" kunt vinden. Later toegezonden gegevens worden wel nog op de website geplaatst. Voor een laatste update consulteert u best de orgelconcertenagenda die u eveneens op voornoemde website kunt vinden.

maart

Za	04	15.00	Hasselt	kathedraal	Roland Stangier
Wo	08	20.00	Mechelen	kathedraal	studenten orgelafdeling Lemmensinstituut
Zo	12	15.00	Kontich	St.-Martinuskerk	Enrico Zanovello
Zo	19	20.00	Schelle	H.H. Petrus- en Pauluskerk	Jan Van Mol, orgel & harmonium
Za	25	08.15		orgeltrip	"Naar de roots van César Frank" info: www.calcant.be

april

Za	01	15.00	Hasselt	kathedraal	Bernard Saison
Zo	02	15.00	St.-Truiden	begijnhofkerk	Luc Ponet
Zo	09	10.50	Kontich	St.-Martinuskerk	Feugère-orgelbespeling
Ma	17	15.00	Tongeren	basiliek	Kamiel D'Hooghe & Koor Margoda o.l.v. Leo Van Nevel
Vr	21	20.15	Brussel (Jubelpark)	dominicanenkerk	Els Biesemans & gregoriaanse koren Lux et Origo en Stella Matutia
Vr	21	20.15	Langdorp	Sint-Pieterskerk	Wannes Vanderhoeven
Zo	23	15.00	Laken	St.-Lambertuskerk	Willem Ceuleers
Zo	23	16.00	Evergem-Doornzele	Petrus- en Pauluskerk	Edward De Geest & Martine De Craene (sopraan)
Vr	28	20.15	Brussel (Jubelpark)	dominicanenkerk	Wouter De Koninck & strijkersconsort

mei

Vr	05	20.00	Gent	Sint-Baafskathedraal	Edward De Geest & kathedraalkoor Schola Cantorum
Zo	07	15.00	St.-Truiden	begijnhofkerk	Joost Vermeiren
Vr	12	20.00	Hove	St-Laurentiuskerk	Joris Lejeune
Zo	14	10.50	Kontich	St.-Martinuskerk	Jan Van Mol & Christel De Meulder (zang)
Zo	21	18.00	Watervliet	Onze-Lieve-Vrouwkerk	Henk G. van Putten
Do	25	15.00	Laarne	Sint-Machariuskerk	Dieter Van Handenhoven & Philip Defrancq (tenor)
Zo	28	15.00	Bilzen	Alden Biesen	Luc Ponet

Elke zondag te 18.00u: orgelmeditatie in de dominicanenkerk (Jubelpark) te Brussel [zie: www.dominicains.be]

Correctie

Decembern timer 2005: Geurts-orgel St.-Jozefskerk Gent

Blz. 212: werkenlijst van Geurts bij de rubriek 'wijzigingen': "licht gewijzigd door Anneessens na 1991". Dit moet zijn: "licht gewijzigd door Andriessen in 1990".

Blz. 213: bouwdatum orgel foutief vermeld. Geurts bouwde het orgel in 1913 i.p.v. 1911.

(Met dank aan Paul Hoste)

Overzicht tijdschriften

Ars organi — LIII, 2005, nr. 4/december:

H.E. Trötschel, *Zur Geschichte der beiden badi-schen Zweige der Orgelbauerfamilie Merklin*; F. Friedrich, *Aufführungspraxis Beobachtun-gen aus Orgelschaffen Johann Peter Kellners im Zusammenhang mit der Orgel von Johann Anton Weise in Gräfenroda*; A. Caporaso, *Giovanni Salvatore, eine Zeigenosse Frescobaldis*; M. Zimmerman, *Langer Atem für Joseph Gabler. Gedanken zur Restaurierung der Hauptorgel in der ehemaligen Abteikirche Ochsenhausen*; B. Goethe, *Die Wiederaufstellung der Voit-Orgel von 1868 aus Ladenburg, St. Gallus, in der evange-lischen Alexanderkirche zu Marbach*.

De orgelvriend — XLVII, 2005,

nr. 10/oktober: interview Sophie-Véronique Cauchefeur-Choplin; B. Smit, *De orgelmakers Snitger & Freijtag en de Noord-Nederlandse markt voor kerkorgels rond 1800*; W. Van Twillert, *Zwe-vende mechaniek, voor- en nadelen*; D. Molenaar, *Orgel Noordwolde in restauratie*. — **nr. 11/no-vember:** interview C. Kamp; W. van Twillert, *een Reil-orgel voor Tokyo*; D. Molenaar, *Het van Oeckelen-orgel van de Lutherse kerk te Groningen*; — **nr. 12/december:** interview Susanna Veer-man; D. Molenaar, *Freytag-kabinetorgel mag nu in Anloo blijven*; W. van Twillert, *Gerard Worman vertelt*.

Gregoriusblad — CXXIX, 2005,

nr. 4/december: C. van den Boogaart-Schijffe-len, “*De Adema-klank herken je uit duizenden*”.

Het Orgel — CI, 2006, nr.1

R. van Dijk & C. van der Poel, *125 jaar Orgelma-kerij Bakker & Timmenga*; W. Eradus, *Friedrich Ladegast: wegbereider van ‘het moderne orgel’*; H. Beek, *Spelen we orgelmuziek uit de 17de en 18de eeuw wel in het juiste tempo?*; L. Gunnink, *Internationaal Compositieconcours in Kampen*.

La tribune de l’orgue — LXII, 2005,

nr. 4/december: N. Gorenstein, *Berlioz et l’orgue - une réhabilitation?* (2); E. Le Divellec, *le quart d’heure d’improvisation, après une lecture de Duruflé* (2); F. Comment, *la restauration de l’orgue Friedrich Goll de Saint-Saphorin*; G. Bovet, *le tempérament de Bach* (?), R. Meyer, *orgues démodés...ou pas?*; F. Comment, “*ce que jouent nos organistes*” - un sondage de 1937.

L’organiste — XXXVII, 2005, nr. 147:

L. De Vos & E. Mottoul, *Histoire de l’orgue Schyven de l’église Saints Pierre et Paul à Bouillon*; L. De Vos, *L’orgue de l’église Saint-Remacle-au-Pont à Liège*. — **nr. 148:** L. De Vos, *Histoire résumée de l’orgue Pierre Schyven (1888) de la Salle Philharmonique de Liège*; J. Ferrard: *La restauration de l’orgue Pierre Schyven (1888) de la Salle Philharmonique de Liège*.

Muziek & Liturgie — 2005, nr. 11/november:

P. Ouwerkerk, *De orgelwerken van Brahms* (2). — **nr. 12/december:** P. Ouwerkerk, *De orgel-werken van Brahms* (3); C. Lelie, *interview A.J. Keijzer*. — **2006, nr. 1/januari:** W.J. Cevaal, *Het Vollebreght/Smits-orgel in Geldrop*; C. Lelie, *orgel Nieuwe Kerk Amsterdam*.

The American Organist — XXXIX, 2005,

nr. 9/september: R. Broude, *[re]constructing Dieterich Buxtehude*; R. Torrence, *Organs on Broadway! Honoring Virgil Fox*; B. Jerold, *Playing the organ before the 20th century*. — **nr. 10/okto-ber:** B. Van Wye, *Alexandre-Pierre- François Bo-ely: complete works*. — **nr. 11/november:** G. Levi & S. Levi, *Organ culture of Israel and Palestine*. — **nr.12/december:** M.K. Stulken, *Easy Service Music*; *The last page: Paul de Maleingreau: Introit form the Mass for Christmas Day, op. 30*

The Diapason — XCVI, 2005,

nr. 8/augustus: E. Johnson, *mental imagery and rehearsal for organists*; S.M. Hughes, *Historical keyboard instruments in Scotland*. — **nr. 9/ september:** J.M. Bethards, *A brief for the symphonic organ*. — **nr. 10/ oktober:** L. Palmer, *The 13th Biennial Early Music Festival*; E. Kooiman, *Sense and nonsense about silent finger substitution and pedal technique in the nineteenth century*.

Een interessant orgel wordt
degelijk gemaakt, graag bespeeld
en goed onderhouden.

PIETER VANHAECKE

STEMMEN EN ONDERHOUDEN

Vissegatstraat 155

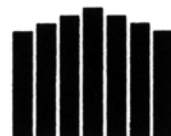
3071 Kortenberg

☎ *0473/871.341*

of 02/660.20.30

mail: pietervanhaecke@skynet.be

*Een ruime ervaring als bron van kennis
en ambacht om uw orgel
- historisch of modern -
degelijk te onderhouden.
Duidelijke en juiste prijsopgave,
zorgvuldige afwerking*

Johan deblieck
ORGELBOUWER

Ontwerp en uitvoering van
mechanische pijporgels
voor concertruimten en kerken
huisorgels, positieven en
portatieven
restauratie, onderhoud en verhuur

Verhuur van orgelpositieven

Florimond De Pauwstraat 61
B-1070 Brussel
Tel. 02/522 64 63
e-mail: johan.deblieck@skynet.be

ANDRIESEN

orgelbouw b.v.b.a.

(ANNESESSENS)

sinds 1830

nieuwbouw, onderhoud, herstel,
restauratie, verbouwing

zaakvoerder: Ing. Paul Andriessen

Benediktinessenstraat 10-12

B-8930 Menen

Tel. & fax: 056/51.13.82

gsm: 0479/66.21.83

andriessen.orgelbouw@skynet.be

www.andriessenorgelbouw.be

ETIENNE DE MUNCK

orgelmaker

C.V.B.A.

Heistraat 2

9100 Sint-Niklaas

Tel. + fax: 03/776 46 83

